

SOCIO-EKONOMSKA ANALIZA ZA SPOMENIK PRIRODE KANJON CIJEVNE

SOCIO-EKONOMSKA ANALIZA ZA SPOMENIK PRIRODE KANJON CIJEVNE

Podgorica, februar 2024

Naziv publikacije:

SOCIO-EKONOMSKA ANALIZA ZA SPOMENIK PRIRODE KANJON CIJEVNE

Izdavač:

NVO Eko-tim

Tel: +382 20 265 517

e-mail: office@ecoteam.me

Autor:

Jelena Marojević Galić

Prelom, dizajn i štampa:

Promotive doo

Tiraž: 50 komada

Podgorica, februar 2024. godine

Ova brošura je razvijena uz finansijsku pomoć Evropske unije kroz projekat BESTbelt. Sadržaj ove brošure je isključiva odgovornost NVO Eko-tim i NVO Crnogorsko društvo ekologa i ni na koji način ne odražava stavove Evropske unije.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	3
2. SITUACIONA ANALIZA I SOCIO-EKONOMSKI USLOVI U OPŠTINI TUZI.....	4
2.1 Stanovništvo.....	4
2.2 Ekonomske aktivnosti.....	5
2.2.1 Poljoprivreda.....	5
2.2.2 Turizam.....	7
2.2.3 Prirodni resursi na teritoriji Opštine Tuzi.....	9
2.3 Zaposlenost.....	9
2.4 Stanovanje i infrastruktura.....	10
2.5 Društvene djelatnosti.....	10
2.6 Životna sredina.....	12
2.7 Lokalna uprava i institucionalni okvir za rad zaštićenog područja.....	14
2.8 Opis socio-ekonomskih uslova u okruženju ZP i veza sa drugim zaštićenim područjima..	15
2.9 Preovlađujuće namjene zemljišta i korišćenja prirodnih resursa.....	16
3. ANALIZA AKTERA.....	18
3.1 Identifikacija i stavovi zainteresovanih strana i korisnika područja.....	18
3.2 Uključivanje zainteresovanih strana.....	19
4. USLUGE EKOSISTEMA.....	20
4.1 Identifikacija i procjena usluga ekosistema u zaštićenom područja Kanjon Cijevna.....	20
5. FINANSIRANJE UPRAVLJANJA ZAŠTIĆENOG PODRUČJA.....	25
5.1 Uporedna iskustva i predložena struktura upravljača.....	25
5.2 Mogući izvori prihoda i projektovani rashodi za zaštićeno područje Spomenik prirode Kanjon Cijevne.....	27
6. ZAKLJUČCI I PREPORUKE.....	34

1. UVOD

Spomenik prirode „Kanjon Cijevne“ nalazi se na istočnom dijelu teritorije Opštine Tuzi koji se graniči sa Republikom Albanijom. Ukupna površina Spomenika prirode „Kanjon Cijevne“ iznosi 2022.2 ha, što obuhvata oko 8% ukupne teritorije opštine Tuzi. Proces proglašenja kanjona rijeke Cijevne spomenikom prirode, započet je podnošenjem Zahtjeva broj 01-D-116/1 od 23.01.2015. godine za izradu Studije zaštite za kanjon rijeke Cijevne od strane Gradske opštine Tuzi. Pod zaštitu je stavljen 21. decembra 2017 godine, odlukom Skupštine Glavnog grada Podgorica. Kako je nakon toga Opština Tuzi na čijoj se teritoriji područje nalazi dobila status samostalne Opštine Skupština Glavnog grada – Podgorica na sjednici održanoj 19. 05.2022. godine je donijela Odluku o stavljanju van snage Odluka o proglašenju Spomenika prirode “Kanjon Cijevne” (“Službeni list Crne Gore - opštinski propisi”, br. 053/17 od 25.12.2017) čime su se stvorili uslovi da se upravljanje ovim područjem povjeri Opštini Tuzi. Opština Tuzi je Odlukom o proglašenju Spomenika prirode “Kanjon Cijevne” u junu 2022 upravljanje ovim područjem privremeno povjerila Sekretarijatu za poljoprivredu i ruralni razvoj, Sektor za poljoprivredu i ruralni razvoj, zaštitu životne sredine, u saradnji sa Službom komunalne policije i komunalne inspekcije, do osnivanja privrednog društva kome će biti povjereno upravljanje. Trenutno je u toku uspostavljanje upravljačkog tijela i izrada plana upravljanja za ovo područje.

U tom kontekstu, Eko-tim je naručio izradu socio-ekonomske analize za Spomenik prirode “Kanjon Cijevne”. Svrha socio-ekonomske analize je da ispita moguće društvene i ekonomske implikacije upravljanja ovim zaštićenim područjem (ZP) i ponudi informacije koje bi mogle olakšati organizaciju upravljanja ZP. Tačnije, socio-ekonomska analiza treba da obezbjedi: Detaljan opis socijalnih i ekonomskih prilika u zaštićenom području, odnosno području na koje zaštita ima direktan ili indirektan socio-ekonomski uticaj (uključujući demografiju, ekonomske aktivnosti, uslove života, socijalne aktivnosti, način korišćenja prirodnih resursa i drugo);

- Identifikaciju zainteresovanih strana i korisnika zaštićenog područja;
- Ocjenu stavova zainteresovanih strana i korisnika o trenutnom stanju u zaštićenom području sa predlogom modaliteta saradnje sa lokalnim stanovništvom i planom angažovanja zainteresovanih strana;
- Analizu mogućih izvora finansiranja i troškova upravljanja zaštićenim područjem;
- Pregled uporedne prakse kod upravljanja zaštićenim područjima sličnog karaktera;
- Identifikacija potencijala za ekonomsku valorizaciju biodiverziteta, ekosistema i ekosistemskih usluga;

2. SITUACIONA ANALIZA I SOCIO-EKONOMSKI USLOVI U OPŠTINI TUZI

Opština Tuzi se nalazi na jugoistoku Crne Gore i obuhvata teritoriju površine od 246,8 km², što čini 1,79 % ukupne površine Crne Gore. Do 1. septembra 2018. godine Tuzi su bili Gradska opština u okviru Glavnog Grada Podgorica kada je Shodno izmjenama i dopunama Zakona o teritorijalnoj organizaciji, stupila na snagu odluka da Tuzi postanu samostalna opština.

Opština Tuzi, sa sjedištem u Tuzima, po Zakonu o teritorijalnoj organizaciji¹ obuhvata Tuzi kao naselje gradskog karaktera i naselja: Arza, Barlaj, Vuksanlekaj, Gornja Selišta, Gornji Milješ, Gurec, Zatrijebač, Poprat, Rudine, Budza, Benkaj, Delaj, Mužečka, Nikmaraš, Stjepovo, Koće, Dinoša, Donja Selišta, Donji Milješ, Drume, Krševo, Lovke, Passhkala, Pikalja, Prifta, Pothum, Skorać, Spinja, Traboin, Nabom, Helmica, Šipčanik, Vranj, Vladne, Drešaj, Dušiče, Koderbudan, Omerbožovići, Suku-ruć, Cijevna i Kuće Rakića I druga naselja utvrđena

posebnom odlukom opštine.

Opština Tuzi ima dobru geostrategijsku, geopolitičku i ekonomsku poziciju: od Jadranskog mora je udaljena oko 40 km, dok je granični prijelaz sa Republikom Albanijom-Božaj na njenoj teritoriji na samo 14 km udaljenosti od Tuzi. Opština Tuzi se graniči sa Skadarskim jezerom sa južne strane; sa zapadne i sjeverne strane se graniči sa Glavnim gradom Podgorica, a sa istočne strane sa Republikom Albanijom.

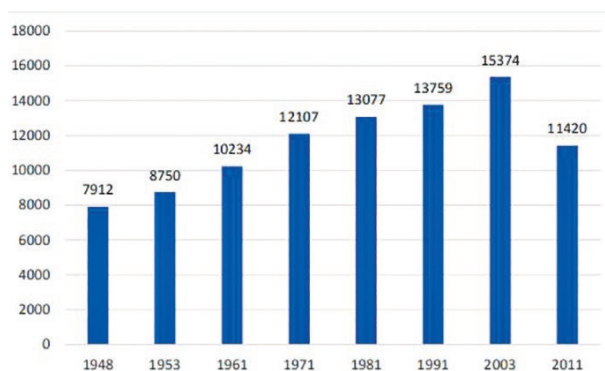
2.1 Stanovništvo

Opština Tuzi je administrativno podijeljena na 41 naselje. Prema podacima Popisa stanovništva 2011. godine na području opštine Tuzi živi 11.420 stanovnika. Prosječna starost populacije je oko 35 godina što pripada stadijumu demografske starosti (35-39 godina), kao i najveći broj opština u Crnoj Gori. Takođe, na području postoji oko 4000 stambenih jedinica odnosno kuća. Glavne karakteristike demografskih kretanja ogledaju se u demografskom starenju stanovništva, depopulaciji posebno u brdskom dijelu opštine i migraciji stanovništva.

Prema podacima Monstata, procjenjeni broj stanovnika sredinom 2021. godine za opštinu Tuzi je iznosio 12.344 stanovnika². Prema ovim podacima može se zaključiti da je došlo do blagog porasta stanovništva u poređenju sa popisom iz 2011. godine. Ipak, te podatke treba uzeti sa rezervom jer postoji mogućnost da se opština suočava sa kretanjem i administrativnim preregistracijama kao i ostale novoformirane opštine, posebno imajući u vidu da se najveći dio registrovanih preseljena odnosi na Podgoricu, čiji su sastavni dio bile Tuzi do septembra 2018. godine.

Precizne podatke o broju stanovnika dobićemo popisom najavljenim za jesen 2023. godine, a ono što sada sa sigurnošću možemo reći je da sa izuzetkom perioda između dva popisa 2003-2011, broj

stanovnika je u konstantnom porastu.

Grafik 1: Kretanje broja stanovnika opštine Tuzi 1948-2011.god³

¹ Zakon o teritorijalnoj organizaciji Crne Gore ("Službeni list Crne Gore", br. 054/11 od 17.11.2011, 026/12 od 24.05.2012, 027/13 od 11.06.2013, 062/13 od 31.12.2013, 012/14 od 07.03.2014, 003/16 od 15.01.2016, 031/17 od 12.05.2017)

² www.monstat.org/cg/page.php?id=273&pageid=48

³ Izvor: Popis stanovništva 2011. godine, Monstat

Kao i u ostatku Crne Gore za koju je karakteristična migracija stanovništva u administrativne centre tako je i u opštini Tuzi najveći broj stanovnika koncentrisan u gradskom naselju Tuzi gdje živi 4748 stanovnika⁴ ili 41,6% od ukupnog broja stanovnika opštine Tuzi. Ostala značajnija naseljena mjesta posmatrano po broju stanovnika su: Vranj, Gornji Milješ, Donji Milješ, Dinoša i Vladni.

Kada je u pitanju broj domaćinstava po popisu iz 2011. godine evidentirano je 2748 domaćinstava na ovom područja što je povećanje za 627 domaćinstava ili 29,6% u periodu između zadnja dva popisa. Prosječan broj članova po domaćinstvu u 2011. godini je iznosio 4,16. Najveći broj domaćinstava je skoncentrisan u gradskom naselju Tuzi 1.161 ili 42,2% od ukupnog broja domaćinstava opštine Tuzi.

2.2 Ekonomske aktivnosti

Ekonomske djelatnosti na područja opštine Tuzi zasnivaju se na mikro, malim i srednjim preduzećima u okviru kojih su najzastupljenije trgovina i uslužne djelatnosti. S obzirom na raspoloživo poljoprivredno zemljište i tradiciju poljoprivredne proizvodnje, oblast poljoprivrede predstavlja jednu od strateških grana, kao i dodatni izvor prihoda za veliki broj lokalnog stanovništva. Zahvaljujući prirodnim resursima (vodni i šumski) na području ove opštine turizam postaje sve važnija ekonomska djelatnost.

Za Opštinu Tuzi još uvijek nije uspostavljen statistički sistem za praćenje podataka, pa su podaci o strukturi privrede preuzeti iz Strateškog plana razvoja Opštine Tuzi za period 2021-2026. Za izradu tog dokumenta korištena je evidencija organa Lokane uprave. Na teritoriji opštine Tuzi, prema podacima Uprave lokalnih javnih prihoda na dan 15.06.2020. godine, poslovalo je 303 preduzeća. Najveći broj njih (132) bavi se trgovinom na veliko i malo što čini udio od 43,56 % ukupnog broja preduzeća. Nakon njih najzastupljenija djelatnost je proizvodnja (33 pre-

duzeća) sa oko 11% od ukupnog broja preduzeća.

	Broj preduzeća	Učešće (%)
Trgovina na malo	64	21,12%
Trgovina na veliko	68	22,44%
Proizvodnja	33	10,89%
Građevinska djelatnost	6	1,98%
Kockarnice	14	4,62%
Frizerski saloni/ zanatska djelatnost	6	1,98%
Usluge pripremanja i posluživanja hrane i pića	17	5,61%
Hotelski i smještaj	5	1,65%
Ostale usluge	90	29,70%
UKUPNO	303	100,00%

Tabela 1: Struktura preduzeća u Opštini Tuzi⁵

2.2.1 Poljoprivreda

Opština Tuzi posjeduje povoljne prirodne (klima i zemljište) i ekonomske uslove za razvoj poljoprivrede. Stoga je ona ključan sektor ekonomije i predstavlja najznačajniji izvor prihoda posebno stanovništva ruralnih područja, čije su mogućnosti ograničene kada su u pitanju ostvarivanja alternativnih prihoda.

Prema podacima Registra poljoprivrednih gazdinstava ukupne poljoprivredne površine u posjedu poljoprivrednih gazdinstava iznosile su 776,35 ha. U strukturi poljoprivrednih površina najzastupljeniji su vinogradi, zatim livade i pašnjaci, povrće i voće. Prema podacima MONSTAT-a u opštini Tuzi ima oko 2.175 poljoprivrednih gazdinstava, od kojih je zaključno sa 15.07.2020. godine njih 572 registrovano u Registar poljoprivrednih gazdin-

stava koje vodi Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja.⁶ Najveći broj gazdinstava nalazi se u ravničarskom područja u kome inače živi oko 86% ukupnog stanovništva sa teritorije opštine Tuzi. Od ukupnog broja registrovanih gazdinstava najveći broj (265) se bavi uzgojem nevišegodišnjih usjeva, dok se stočarstvom bavi 251 registrovano domaćinstvo. Uzgojem višegodišnjih usjeva se bavi 121 domaćinstvo.

⁴ Izvor: Popis stanovništva 2011. godine, Monstat

⁵ Strateški plan razvoja Opštine Tuzi za period 2021-2026, April 2021

⁶ Strateški plan razvoja Opštine Tuzi za period 2021-2026, April 2021

Struktura i trendovi poljoprivredne proizvodnje na području opštine Tuzi

Biljna proizvodnja

Posljednjih nekoliko godina evidentan je trend rasta u svim oblastima biljne proizvodnje. Biljnu proizvodnju karakteriše veliki broj malih poljoprivrednih gazdinstava koja uzgajaju različite biljne kulture. Povoljni prirodni uslovi omogućavaju uzgoj svih vrsta kontinentalnog i subtropskog voća kao i gotovo svih vrsta povrća. Primarnu biljnu proizvodnju karakterišu određene zajedničke slabosti: usitnjenost proizvodnje, mali obim proizvodnje po domaćinstvu, nizak tehnološki nivo, neujednačen odnos kvaliteta i cijena, visoka proizvodna cijena po jedinici površine i nedostatak kapaciteta za skladištenje.

Voćarstvo – Voćnjaci zauzimaju malu površinu u odnosu na gajenje drugih poljoprivrednih kultura, a skoro sve vrste voća se gaje u okućnicama, kao što su smokva, nar i sl. Najviše se plantažno gaji breskva, zatim slijede kruška, trešnja i ostale voćarske kulture.

Vinogradarstvo - U ukupnoj proizvodnji kao i na državnom nivou dominira proizvodnja vinskih sorti, prvenstveno crvena vina sorte Vranac i Kratošija, a među bijelim vinima Krstač i Šardone (Chardonnay). Posljednjih godina je primjetan značajan trend rasta površina pod vinogradima. Uglavnom se vinova loza gaji plantažno. Prema podacima Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja na 23.09.2020. godine sa područja opštine Tuzi u Vinogradski registar su upisana 45 vinogradara, dok su u Vinarsku datoteku upisana 3 proizvođača vina.

Povrtarstvo – Proizvodnja povrća je vodeća grana poljoprivredne proizvodnje u opštini Tuzi. U ovoj kategoriji najveće količine proizvodnje čini krompir (pretežno rani krompir), zatim lubenica, paprika, kupus, dinja, tikvice, paradajz, krastavac i dr. Proizvodnja u zatvorenom prostoru je veoma zastupljena, a u plastenicima se najviše gaje paprika, zatim paradajz i krastavac. U zimskom periodu najviše se proizvodi salata, zatim spanać i blitva.

Ratarstvo – na području opštine Tuzi dominantne ratarske kulture su pšenica, kukuruz, lucerka, djeteлина, ječam, triticale i dr. Proizvodnja aromatičnog i ljekovitog bilja posljednjih godina raste i gajenje ovih kultura dobija na značaju

Stočarska proizvodnja

Stočarska proizvodnja je jedan od najznačajnijih sek-

tora za razvoj opštine, s obzirom na konfiguraciju terena i prirodnih resursa. Ipak, ovaj sektor nije dovoljno razvijen što je uslovljeno usitnjenim gazdinstvima i tradicionalnim, ekstenzivnim načinom proizvodnje. Stočarska proizvodnja se zasniva na proizvodnji mlijeka a godišnje se otkupi više od 2.150.000 litara mlijeka od oko 170 registrovanih stočara.

Govedarstvo - Govedarstvo je najvažniji sektor stočarske proizvodnje, sa oko 1.600 grla stoke na području opštine Tuzi. U ovom sektoru uglavnom preovladava dvojni pravac proizvodnje (mlijeko i meso), čiji se najveći značaj ogleda u proizvodnji mlijeka. Gazdinstva koja se bave govedarstvom su porodična, dok pravnih subjekata nema. Dominantan je ekstenzivni način proizvodnje na brdovitom području, dok je intenzivnija proizvodnja goveda u ravničarskom području. Govedarstvo je najzastupljeniji vid stočarstva na području MZ Rranza e Sukes i MZ Traboin.

Ovčarstvo - Ovčarstvo predstavlja važan sektor stočarstva u prvom redu zbog korišćenja nisko produktivnih površina (livade i pašnjaci) koje dominiraju u ukupnim poljoprivrednim površinama. Jagnjeće meso je glavni proizvod ovog podsektora. Prepoznatljiva je tuška jagnjetina, koja ima sve predispozicije da preraste u brendiran proizvod u skladu sa oznakama geografskog porijekla. Dominantan je ekstenzivan uzgoj ovaca i to uglavnom autohtone rase (bardoka) koju karakteriše trojni pravac proizvodnje – za proizvodnju mlijeka, mesa i vune, dok je uzgoj lokalne rase zetska žuja (lokalno zvana ljkuća) u zanemarljivom broju.

Kozarstvo – Uzgoj koza, je veoma važan za brdovita područja opštine Tuzi, jer su prirodni uslovi znatno nepovoljniji za uzgajanje drugih vrsta preživara (goveda ili ovce). Glavni proizvod ovog podsektora je kozije mlijeko, dok meso ima manju vrijednost. Na području kanjona Cijevne kozarstvo je najrazvijenije na području MZ Zatrijebač gdje postoji nekoliko većih farmi za uzgoj koza.

Živinarstvo - U poslednjih nekoliko godina živinarstvo bilježi pozitivni trend rasta. Povećan je broj poljoprivrednih gazdinstava koja se bave proizvodnjom jaja, dok proizvodnja brojlera nije zastupljena. U opštini Tuzi postoji samo jedna farma koka nosilja, u Kući Rakića kapaciteta 15.000 koka nosilja sa proizvodnjom od 4.000.000 jaja godišnje.

Pčelarstvo – Pčelarstvo ima dugu i bogatu tradiciju u opštini Tuzi. Razvoju ove privredne grane su doprinijeli velike površine prirodnih livada i pašnjaka, područje sa bogatom florom i medonosnim biljem. Med je glavni proizvod, ali ekonomska vrijednost proizvoda pčelarstva mogla bi biti mnogo

veća, ukoliko bi se proširio asortiman proizvoda sa proizvodnjom matičnog mliječa, propolisa, polena, rojeva i dr. Značaj pčelastva je posebno važan za biljnu proizvodnju, s obzirom na ulogu pčele u oprašivanju voća i drugih uzgojnih kultura. Ukupan broj košnica u 2019. godini je bio 1700, od čega je 1450 košnica u vlasništvu udruženih pčelara, dok je ostali broj vlasništvo pčelara koji posjeduju manji broj košnica (do 5 društava). Trenutno udruženje pčelara "Bletari" ima 45 članova. Glavni proizvod ovih pčelara je med koji se proizvodi za komercijalne svrhe i prodaje uglavnom "na kućnom pragu". Godišnja proizvodnja meda u opštini Tuzi se procjenjuje na oko 17.000 kg

2.2.2 Turizam

I pored dobrog geografskog položaja, povoljnih klimatskih uslova, iznimnih prirodnih vrijednosti i potencijala za razvoj održivog turizma, on na području kako SP kanjon Cijevna tako i čitave teritorije Opštine Tuzi nije razvijen.

U cilju podrške razvoju turizma 2019. godine je počela sa radom novoosnovana Lokalna turistička organizacija Tuzi.

Opština Tuzi ima skromne smještajne kapacitete, uglavnom skoncentrisane u samim Tuzima, dok je oblast ugostiteljstva dosta razvijena.

Na području Cijevne u ljetnjim mjesecima je razvijen kupališni turizam uglavnom pozicioniran nizvodno od granica ovog zaštićenog područja. U gornjem toku postoji jedan ljetnji kafe bar, u samom koritu rijeke, popularan kao dnevno izletišta i kupalište kako mještana tako i građana Podgorice. Ovaj objekat se nalazi u sklopu porodičnog gazdinstva koje se bavi i poljoprivredom pa na taj način plasira i lokalne proizvode. Cijevna je poznata i kao omiljena destinacija za biciklizam i svakodnevno je moguće sresti bicikliste mahom iz Podgorice koji se rekreiraju na ovom području.

Iako još uvijek nedovoljno razvijeni, na području kanjona Cijevne su prisutni i drugi vidovi rekreativnog aktivnosti kao što su vožnja kajaka, šetnja i planinarenje, za šta već postoji izvjesna infrastruktura u vidu šetnih i planinarskih staza koje su markirane na tom području (npr. planinarska staza Cijevna - Deljaj).

Područje je poznato i po lijepim vidikovcima kao što su Deljaj i Mužička, a koji su najlakše dostupni u sklopu „Krug oko Korita“ popularnog panoramskog puta koji je dio turističke ponude Glavnog grada Podgorice⁷.

Vidikovac Deljaj

U kanjonu je uz glavnu saobraćajnicu postavljeno i nekoliko edukativno/informativnih tabli (sa prikazom staza, zona zaštite, biodiverziteta) ali je evidentno da ova vrsta infrastrukture još uvijek nedostaje.

⁷ www.podgorica.travel/

Informativne table u kanjonu

Posebnu atrakciju na ovom području bi mogle predstavljati pećine na desnoj strani kanjona Cijevne koje su još uvijek nedovoljno poznate i istražene. Osim toga područje je pogodno za razvoj alpinizma i paraglajdinga, o čemu se već razmislija u lokalnoj vlasti.

Unutrašnjost pećina na desnoj strani kanjona Cijevne

Pored rekreativnog turizma područje ima dobru osnovu za razvoj ruralnog odnosno agroturizma koji bi bio zasnovan na proizvodnji zdrave i organske hrane. Zbog velikog broja ljekovitih, aromatičnih i medonosnih vrsta postoji i potencijal za razvoj pčelarstva kao i za sakupljanje ili plantažni uzgoj ljekovitog i začinskog bilja.

Turističku ponudu ovog zaštićenog područja treba posmatrati kroz integrisanu ponudu šire zone,

koja se prostire i teritorijom susjednih opština, sa ciljem stvaranja prepoznatljivog turističkog proizvoda, većeg broja turističkih programa, aktivnosti ili vidova turizma, kao razvojem prekograničnih projekata u oblasti turizma sa Albanijom. Posebne prednosti za razvoj turizma se ogledaju u činjenici da se na području opštine Tuzi nalazi i dio NP Skadarsko jezero, zatim blizina Podgorice i povezanost putnom infrastrukturom preko susjedne Albanije sa NP Prokletije.

2.2.3 Prirodni resursi na teritoriji Opštine Tuzi

Vode

Hidrografija tretiranog područja je kompleksna. Ovo nam potvrđuje i veliki broj hidrografičkih objekata i velika rasprostranjenost i njihove hidrografičke osobine. Na hidrografiju opštine Tuzi utiču: Skadarsko Jezero (dio koji pripada tretiranom prostoru), Rijeka Cijevna, rječice Rujela, Riječina kao i neke brdske rječice, kao i više izvora tipova vrela, estavela, lakustralnih i sublakustralnih izvora i sl. Najveći hidrografički objekat i najznačajni za opštinu Tuzi je Skadarsko jezero.

Šume

Šume su vrlo vrijedan prirodni resurs u ovom području. U posljednje vrijeme, više se radi na njihovoj zaštiti, pošumljavanju i održivoj upotrebi. Postepeni gubitak vegetacijskog pokrivača bi mogao da uzrokuje proces erozije na strmim padinama kanjona. Šume na teritoriji opštine Tuzi nalaze se na prostoru tri gazdinske jedinice: GJ Kuči, GJ Cijevna-Zatrijebač i GJ Dečić-Božaj. Najveći dio šuma se odnosi neprivredne šume, tako da one nijesu od posebnog ekonomskog interesa.

Mineralne sirovine

Mineralni i zemljišni resursi u ovoj oblasti moraju biti posmatrani i proučeni na većem nivou procjene budući da su geološka istraživanja potvrdila postojanje velike količine gline i boksita u regionu Tamare, čija bi upotreba obezbijedila nova radna mjesta i ekonomsku dobit lokalnog stanovništva. Neophodna su i nova geološka istraživanja u cilju lokalizovanja nalazišta minerala. Od nemetalnih mineralnih sirovina koje se nalaze na područja opštine Tuzi a koje su intresantne sa aspekta zaštićenog područja rijeke Cijevne izdvajamo:

- Tehničko građevinski kamen - Ležište „Trgaja“ smješteno je na lijevoj obali rijeke Cijevne. Utvrđene geološke rezerve iznose ukupno 4.524.000 t.

- Pijesak i šljunak - riječni nanosi nalaze se u koritu rijeke Cijevne. Najznačajnije ležište je „Kuće Rakića“ - nalazi se u koritu rijeke Cijevne, 200 m nizvodno od mosta preko Cijevne do Rakića kuće (oko 1.200 m). Zahrata vodotok rijeke u nivou njenog plavnog talasa. Aluvijalni nanosi javljaju se pretežno gdje rijeka meandrira. Ne postoje podaci o dimenzijama nekoliko naslaga u ovom ležištu niti o obimu eksploatacije.

2.3 Zaposlenost

Prema dostupnim podacima iz popisa 2011 ukupno aktivno stanovništvo u opštini Tuzi je iznosilo 2.733 stanovnika, što predstavlja stopu aktivnosti od 31,7%. U strukturi neaktivnog stanovništva najzastupljeniju grupu predstavljaju domaćice. Niska stopa aktivnosti i registrovane zaposlenosti posebno je izražena kod ženske populacije. Prema rezultatima popisa, stopa aktivnosti kod muške populacije je iznosila 42,2%, dok je kod ženske populacije stopa aktivnosti iznosila svega 20,7%.

Podaci o godišnjem i mjesečnom broju zaposlenih dobijaju se na osnovu evidencija koje su regulisane Zakonom o evidencijama u oblasti rada, a vode se u Centralnom registru obveznika i osiguranika (CROO) kod Poreske uprave Crne Gore, koje Zavod za statistiku redovno preuzima. Ovim evidencijama obuhvaćeni su zaposleni u preduzećima, ustanovama i organizacijama svih oblika svojine kao i strani državljani zaposleni u Crnoj Gori. Statističko praćenje broja zaposlenih za novoformirane opštine još uvijek nije uspostavljeno. Problem predstavlja što značajan dio preduzeća nije promijenio podatke u svojim prijavama.

Biro rada u Tuzima otvoren je 2015. godine kao podrucna jedinica Podgorica i nalazi se u zgradi Centra za kulturu. Na evidenciji Biroa rada Tuzi, na dan 31. mart 2022. godine se nalazilo 1186 nezaposlena lica, od čega 751 žena i 435 muškaraca. U ukupnom to je 173 lica više u odnosu na isti dan godinu ranije ⁸ uvidom u podatke za prethodne godine zaključuje se da je nezaposlenost u opštini Tuzi u porastu.

⁸ Evidencija nezaposlenih lica - Prvi kvartal 2022. godine, Zavod za zapošljavanje Crne Gore

2.4 Stanovanje i infrastruktura

Popisom 2011. godine evidentirano je 3267 stanova, što je za 814 ili 33,2% više u odnosu na popis iz 2003. godine. Rast broja stanova je posebno bio izražen u naseljima: Tuzi, Vranj, Sukuruć, Omerbožovići, Donji Milješ i Gornji Milješ. Ovakvo povećanje broja stanova je u korelaciji sa povećanjem broja domaćinstava.

Saobraćajna infrastruktura

Saobraćajni sistem na teritoriji opštine Tuzi čine dva vida saobraćaja: drumski i željeznički. Drumski sistem, čine magistralni, regionalni, lokalni putevi, ulice i trotoari. Sa aspekta SP Kanjon Cijevna posebno je značajno otvaranje putnog pravca Gusinje – Podgorica, preko Albanije sa zajedničkim graničnim prelazom Zatrijebačka Cijevna-Grabom. Ova međudržavna saobraćajnica duga 65km otvara nove mogućnosti za valorizaciju ovog pograničnog predjela.

Vodosnabdjevanje

Vodovodni sistem "Tuzi" snabdijeva vodom opštinu Tuzi. Ukupno instalisani kapacitet je oko 220 l/s. Vodu koristi iz bunara PS „Tuzi“, PS „Milješ“ i PS „Vuksanlekaj“. Kao sastavni dio jedinstvenog vodovodnog sistema Tuzi od 2011. godine, egzistira i vodovodni sistem Južna Malesija, koji obuhvata tri mjesne zajednice: Sukuruć, Vuksanlekići i Vranj.

Vodovodni sistem "Dinoša" snabdijeva potrošače u naselju Dinoša i podrazumjeva jedan bunar, kapaciteta 28 l/s. Ovaj sistem raspolaže sa rezervoarom, kapaciteta 400 m³.

Naselja na teritoriji SP Kanjon Cijevna u MZ Rranza e Sukes su se do sada snabdijevali vodom iz bunara i bistijerni, koje su se punile uglavnom kišnicom. Trenutno je u završnoj fazi izgradnja sistema za vodosnabdjevanje pitkom vodom za naselja na desnoj strani Cijevne. Dio naselja u MZ Traboin, do Bardha-ja takodje posjeduje vodovod dok se ostatak snabdjeva iz bistijerni ili se voda doprema cistjernama.

Komunalna infrastruktura

Obavljanje komunalnih djelatnosti i pružanje komunalnih usluga u opštini Tuzi povjereno je privrednom društvu doo "Komunalno/Komunale" Tuzi. Djelatnosti definisane Statutom, ugovorom i drugim osnivačkim aktima ovog subjekta između ostalog obuhvataju: uređenje i održavanje javnih površina; održavanje lokalnih i nekategorisanih puteva, pijačne usluge; upravljanje komunalnim i kabastim otpadom (sakupljanje, transport i deponovanje); upravljanje i održavanje korita vodotokova od lokalnog značaja i održavanje javnih grobalja. Na teritoriji opštine Tuzi nalazi se 414 posuda za odlaganje komunalnog otpada, radne zapremine 1,1m³, na 261 lokaciji. Područje SP Kanjon Cijevne je pokrivene kontejnerima na nekoliko lokacija ali je odvoz smeća neredovan.

2.5 Društvene djelatnosti

Obrazovanje

Na području opštine Tuzi postoje institucije predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja. Predškolsko vaspitne jedinice su vrtić kao područna jedinica JPU Đina Vrbica iz Podgorice i 3 objekta u kojima provode vrijeme djeca predškolskog uzrasta u okviru drugih obrazovnih ili religijskih ustanova.

Kada je u pitanju osnovno obrazovanje ono se sprovodi u okviru četiri osnovne škole na područja opštine Tuzi i to u Tuzima, Dinoši, Zatrijepču i Skoraću. Nastavu pohađa oko 1500 učenika. Škole raspolažu sa dovoljnim kapacitetom za prijem učenika, a nastava se obavlja na albanskom i crnogorskom jeziku. Na području koji pokriva Kanjon Cijevne nalaze se dvije škole *Osnovna škola "Gjergj Kastrioti Skenderbeg"* u Zatrijepču sa područnim jedinicama Zatrijebačka Cijevna i Donji

Zatrijebač i *Osnovna škola „Jedinstvo“* u Skoraću sa područnim jedinicama Gornje Drume i Traboin. Ove dvije škole pohađa oko 100 učenika.

Na područja opštine Tuzi postoje i dvije srednje škole: Srednja stručna škola "25.Maj" i Medresa "Mehmed Fatih" u Milješu. Takođe postoji i područna jedinica JU Umjetničke škole za muziku i balet "Vasa Pavić" Ukupini broj srednjoškolaca na područja opštine Tuzi se kreće u rasponu od 650 do 700 učenika.

Zdravstvena zaštita

Primarna zdravstvena zaštita u opštini Tuzi obavlja se u sklopu zdravstvenog objekta „Tuzi“ u Tuzima. Usluge primarne zdravstvene zaštite u ovom zdravstvenom objektu ostvaruje oko 15.000 osiguranika sa područja opštine Tuzi. Pored toga, u skladu sa propisima Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o hitnoj medicinskoj pomoći iz 2020 u Tuzima je krajem 2021 otvorena savremena jedinica hitne medicinske pomoći, koja se nalazi u okviru objekta Doma zdravlja.

Socijalna zaštita

U okviru JU Centar za socijalni rad za Glavni grad Podgorica, opštinu u okviru Glavnog grada Golubovci i opštinu Tuzi, od 30.09.2015. godine, formirana je područna jedinica ovog Centra u Tuzima. Na području ove opštine, nema licenciranih pružalaca usluga iz oblasti socijalne i dječje zaštite, stoga u cilju pružanja što kvalitetnije usluge korisnicima, stručni radnici ostvaruju saradnju sa Opštinom Tuzi i nadležnim sekretarijatom, kao i nevladinim organizacijama. Odlukom o pravima iz socijalne i dječje zaštite su propisana prava, uslovi, način i postupak za njihovo ostvarivanje. Prava iz socijalne i dječje zaštite obuhvataju: jednokratnu pomoć; poklon paket za novorođeno dijete i novčanu pomoć u školovanju i usavršavanju. Usluga iz oblasti socijalne i dječje zaštite je pomoć i njega u kući obezbjeđuje se licima koja usljed starosti, hronične bolesti ili invaliditeta imaju ograničene fizičke i psihičke sposobnosti da zadovolje svakodnevne osnovne lične i životne potrebe.

Kultura I kulturno nasljeđe

Područje Spomenika prirode „Kanjon Cijevne“ je bilo naseljeno od davnina o čemu svjedoče brojni nalazi kao što su više praistorijskih pećina u kojima se živjelo, ilirske nekropole – tumuli na obje strane kanjona. Možda i najinteresantniji i istorijski najvrijedniji nalaz predstavljaju kilometarski ostaci akvadukta kod Dinoše, što je dokaz da se antički grad Dioklea (Duklja) snabdijevala vodom sa Cijevne. Ostaci kulturnog nasljeđa iz perioda srednjeg vijeka su takođe zastupljeni u obliku mostova, mlinova i hanova i kao takvi predstavljaju potencijal koji je moguće valorizovati. Na području koje danas pokriva opština Tuzi, nikada nisu vršena arheološka rekonosciranja i iskopavanja, a znajući da je bilo gusto naseljeno, još od rane antike i tokom čitavog Srednjeg vijeka, za očekivati je da u budućnosti bude važnih arheoloških nalazišta na ovom području.

Danas se kulturno-umjetnička djelatnost na području opštine Tuzi odvija se u okviru institucija kulture:

- Kulturno – informativni centar „Malesija“
- Tuzi
- Dom kulture u Sukuruću
- Dom kulture u Zatrijepču

Pored njih, brojna kulturno - umjetnička društva/udruženja iz Tuzi već godinama predstavljaju značajne subjekte koji čuvaju i prezentuju tradiciju i kulturu naroda koji žive u Tuzima.

Objekat KIC-a „Malesija“ prostorno donekle zadovoljava potrebe građana opštine Tuzi, uključujući i složenije umjetničke programe. Ova ustanova pruža usluge u muzičko-folklornoj, obrazovnoj, likovnoj, dramskoj i filmskoj djelatnosti, kao i u drugim pratećim djelatnostima (iznajmljivanje prostora, Organizacija sastanaka, jubileja, promocija, prezentacija i dr.), koje se uobičajeno vrše uz kulturno-informativnu djelatnost. Do sada nije tradicionalno održavana nijedna kulturna manifestacija, već su se samo pojedini istorijski datumi obilježavali.

2.6 Životna sredina

U regionu Prokletija, Cijevna je najveća rijeka sa dužinom od 58,8 km, od čega 32,3 km protiče kroz Crnu Goru, a 26,5 km kroz Albaniju. Nalazi se prosječno na 1.237 metara nadmorske visine. Rijeka Cijevna ima dvije glavne pritoke koje pokrivaju površinu od 234 km² i to: Cijevna Vuklitska (duga 17,9 km i površine 132 km²) i Cijevna Selčanska (dužine 22,5 km i površine oko 102 km²). Ove dvije pritoke se spajaju kod mosta u Tamari i do granice sa Crnom Gorom (Grabon) pokrivaju basen površine 21 km².⁹ Ulazeći u Crnu Goru južno od brda Suka Miždrakut (1.143m nv.), Cijevna protiče kroz dva različita predjela. Od karaule do sela Dinoša usjeca 17 km dugi krečnjački kanjon, dok je ulaskom u Čemovsko polje, pa sve do ušća u Moracu, južno od Podgorice, usjekla minijaturni kanjon kroz konglomeratnu podlogu u dužini od 15 km. Kanjonski dio Cijevne, čija dužina na teritoriji Crne Gore iznosi 12 km, udaljen od Podgorice desetak kilometara je jedan od najljepših na teritoriji Crne Gore. Kao veoma impozantan geomorfološki oblik, ima značajan uticaj na hidrogeologiju sliva Skadarskog jezera. Materijal erodovan rijekom Cijevnom se deponuje u zetskoj depresiji i učestvuje u izgradnji prostorne ravnice. Za današnju ljepotu korita Cijevne i raznovrsnost geomorfoloških oblika, zaslužna je fluvijalna erozija i povlačenje lednika sa Prokletija. Sliv Cijevne pripada terenima sliva Skadarskog jezera i prostire se u prelaznoj klimatskoj zoni između oblasti sredozemne (jadranske) i umjereno kontinentalne klime.

Zbog svog biodiverziteta kanjon rijeke Cijevne je prepoznat kao (i) područje značajno za biljke - IPA područje (Important Plant Areas)¹⁰, (ii) područje značajno za ptice - IBA područja (Important Bird Areas)¹¹, a takođe je i (iii) EMERALD područje (ME0000008)¹² koje se štiti odredbama Bernske konvencije.

Ovo područje je zbog svojih iznimnih biodiverzitetskih i pejzažnih odlika 2017. godine zaštićeno u kategoriji spomenik prirode/V kategorija zaštite po kategorizaciji IUCN-a – „zaštićeno prirodno dobro od velikog značaja“ Međutim iako zaštićeno područje, bez formalno uspostavljenog upravljača prirodne vrijednosti su izložene pritiscima.

Ipak gornji tok rijeke Cijevne je sačuvao svoja djevičanska staništa, dok je situacija u donjem toku drugačija. Kao problemi ističu se razni vidovi antropogenog i drugog zagađenja, urbanizacija, eksploatacija šljunka i pijeska, uticaj komunalnih i industrijskih voda, nekontrolisana upotreba vještačkih đubriva i sredstava za zaštitu bilja, deponije otpada i drugi antropogeni uticaji. Ipak, treba istaći da su najveći zagađivači izmješteni iz kanjona i nalaze se nizvodno, u dijelu toka Cijevne koji nije zaštićen.

Direktne pritiske koji ugrožavaju biodiverzitet i ekosisteme možemo podijeliti na:

- urbanizacija/nelegalna gradnja
- požari
- eksploatacija šljunka i pijeska

- prisustvo legalnog i ilegalnog lova i ribolova
- zagađenje otpadnim vodama i čvrstim otpadom

Urbanizacija

Na većem dijelu ovog područja sačuvani su prirodni ili poluprirodni habitati (staništa). Povećana urbanizacija koja može negativno uticati na biodiverzitet područja prisutna je u jednom dijelu kanjona koji se nalazi pored same rijeke Cijevne gdje je prepoznat pritisak od izgradnje naročito neplanske i koja nije u skladu sa izvornim ambijentom. Takođe, na ovaj segment utiču izgradnja turističkih i sportsko-rekreativnih sadržaja kao i izgradnja saobraćajne. Usljed trenda razvoja turizma, u pojedinim djelovima se zadnjih godina grade objekti prvenstveno namijenjeni rekreativnim posjetama, smještaju turista i pružanju ugostiteljskih usluga (restorani). Evidentirani problemi odnose se na nepoštovanju principa održive gradnje, tradicionalne arhitekture, vodosnabdijevanju, tretmanu otpadnih voda i upravljanju otpadom koji se generiše. Posljedica intenzivne gradnje je suštinska izmjena prirodnih i pejzažnih vrijednosti područja što može dovesti do ugrožavanja pa i nestajanja određenih staništa koja su značajna sa aspekta zaštite posebno pješćanih i šljunkovitih staništa koja se nalazi na samoj obali rijeke Cijevne. U ovom smislu neophodno je spriječiti ili određenim mjerama ublažiti moguću devastaciju važnih staništa duž obale.

⁹ Studija zaštite za spomenik prirode „Kanjon Cijevne“, Agencija za zaštitu životne sredine Crne Gore, (2015)

¹⁰ <https://www.plantlifeipa.org/home>

¹¹ <https://www.birdlife.org/focus-areas/sites/>

¹² <https://www.gov.me/dokumenta/3d088bce-8b1e-4ecd-9ce9-119220e3bab7>

Požari

Značajnu prijetnju za prirodna staništa i biodiverzitet ovog područja predstavljaju požari čije su posljedice evidentirane u selima Pikalje, Prifte, Lovka i Seljište.¹³ Na ovim lokalitetima zahvaćene su požarom manje površine sa drvenastim vrstama *Carpinus orientalis*, *Punica granatum*, *Juniperus oxycedrus*, *Pistacia terebinthus*, *Ficus carica*, *Celtis australis*, *Fraxinus ornus*. Na opožarenim površinama se staništa degradiraju ogoljenjem vegetacijskog pokrivača, narušava se regulacija površinskih i podzemnih voda i dolazi do pojave klizišta i erozije. Narušavanje staništa prati ne samo neposredna površina zahvaćena požarom, već i znatna površina okolnog područja, iz kojih fauna biva potisnuta.

U smislu efikasnije zaštite od požara neophodno je uspostaviti redovno nadgledanje i blagovremeno reagovanje, kao i obezbijediti sistem za efikasno suzbijanje požara, te raditi na edukaciji lokalnog stanovništva u vezi prevencije od požara.

Eksploatacija šljunka i pijeska

Iako prema zvaničnim podacima Uprave za vode iz 2014. godine, vodotok Cijevne nije uvršten u Plan davanja koncesija i nije zaključen nijedan ugovor o eksploataciji rječnog nanosa (šljunka i pijeska), odnosno nijedan ugovor o koncesiji za opisanu djelatnost, eksploatacija šljunka i pijeska nije zaobišla ni korito ove rijeke. Pored direktnog negativnog uticaja na biodiverzitet korita rijeke odnosno vodenu faunu eksploatacija pijeska i šljunka utiče negativno i na staništa koja se nalaze neposredno pored same rijeke. Eksploatacijom se utiče na riblja staništa jer se ne uništava samo stanište koje koristi riblja fauna ili pak stanište faune koja služi ribama kao hrana, već se uništava i podloga za mrijest ribe, pogoršavanjem kvaliteta vode podizanjem krupnih suspendovanih materija ili rastvaranjem. Takođe, iznošenjem velikih količina pijeska i šljunka degradira se prirodna podloga i ona postaje porozna čime se povećavaju gubici vode i dolazi do pada njenog nivoa. Nekontrolisana eksploatacija šljunka prijeti da poremeti prirodnu ravnotežu i ugrozi normalno snabdijevanje ovog područja pitkom vodom.¹⁴ Vađenjem šljunka i pijeska ugrožena su i kupališta na ovoj rijeci, a jedna od najviše oštećenih lokacija su Mlinovi – Zmijski zub (Lap djarper). Po riječima predstavnika Opštine tuzi i lokalnih mještana zadnjih 6 mjeseci eksploatacija je značajno smanjena.

¹³ Studija zaštite za spomenik prirode „Kanjon Cijevne“, Agencija za zaštitu životne sredine Crne Gore, (2015)

¹⁴ Izvještaj o stanju životne sredine u Crnoj Gori za 2015. godinu, Agencija za zaštitu životne sredine (2016)

Prisustvo legalnog i ilegalnog lova, ribolova

Pored eksploatacija pijeska i šljunka, prisustvo legalnog i ilegalnog lova posebno kada se obavlja na za to nepogodnim dijelovima rijeke, nedozvoljenim sredstvima i u vrijeme sezone mrijesta riba, dovodi do narušavanja boniteta staništa i populacija za mnoge vrste. Duž toka Cijevne pastrmka je najzastupljenija i zbog svog kvaliteta najtraženija na tržištu. Od 1992. godine, zalihe pastrmke su u padu zbog ilegalnog ribolova koji je u ovoj rijeci najviše prisutan uz pomoć podvodne puške tokom ljetnjih mjeseci kada je veliki broj ljudi prisutan na obalama rijeke zbog kupanja. Na dijelu toka nalazi se jedan veći vodopad, te je migracija ribe iz donjeg toka u gornji skoro i onemogućena. Kada tok Cijevne nadodje, u donjem toku nalazimo veoma brojne predstavnike ciprinida, koji dolaze iz rijeke Morače i tu borave dok ovaj dio Cijevne cirkuliše i ima dovoljno vode. Takođe i ilegalni lov je u porastu i prijeti vrstama u kanjonu, kako zbog samog lova, tako i zbog značajnog uznemiravanja u periodu gniježđenja.

Zagađenje otpadnim vodama i čvrstim otpadom

Usljed urbanizacije i nepostojanja adekvatne kanalizacione mreže komunalne vode se ispuštaju u zemljište ili u vodotok, direktno ili preko septičkih jama. Sistem odlaganja i upravljanja otpadom na teritoriji Spomenika prirode nije u potpunosti uredjen. Odlaganje čvrstog otpada je često neadekvatno, uz stvaranje divljih deponija ili se pak otpad uklanja spaljivanjem, što može uticati na kvalitet vazduha, zbog emisija čestica u atmosferu.

Prekogranični uticaj

Kako je Cijevna prekogranična rijeka, a ZP Spomenik prirode „Kanjon Cijevne“ se graniči sa susjednom Albanijom aktivnosti u toj zemlji mogu imati uticaj i na nizvodni tok u Crnoj Gori. Albanija je izgradila nekolike mHE na svojoj teritoriji suprotno od Konvencije o procjeni uticaja na životnu sredinu u prekograničnom kontekstu (ESPOO), čije su potpisnice, u obavezi da uključe jedna drugu u proces dobijanja dozvola. Stoga tačni uticaji takvih objekata na dio toka Cijevne u Crnoj Gori nijesu poznati ali se pretpostavlja da mogu uticati negativno na riblji fond i na sediment pijeska i šljunka. Pored uticaja od izgradnje ovih objekata mogući uticaji su i usljed eksploatacije pijeska i šljunka na teritoriji susjedne države.

2.7 Lokalna uprava i institucionalni okvir za rad zaštićenog područja

Opština Tuzi je do septembra 2018 funkcionisala kao Gradska opština u sastavu Glavnog grada kada je shodno izmjenama i dopunama Zakona o teritorijalnoj organizaciji, stupila na snagu odluka da Tuzi postanu samostalna opština. U skladu sa Zakonom o lokalnoj samoupravi, organizacija i rad opštinskih organa definisani su Statutom Opštine Tuzi ("Službeni list Crne Gore - opštinski propisi", br. 24/19, 05/20) i Odlukom o organizaciji i načinu rada lokalne uprave Opštine Tuzi ("Službeni list Crne Gore - opštinski propisi", br. 043/20). Shodno tome organi lokalne samouprave su Skupština Opštine (sa 32 odbornika), Predsjednik Opštine, 2 potpredsjednika i 6 sekretarijata – za lokalnu samoupravu; finansije; urbanizam; poljoprivredu i ruralni razvoj; imovinu; ekonomski razvoj. U trenutku proglašenja zaštićenog područja Kanjon Cijevne ekologija je bila u okviru nadležnosti Sekretarijatu za poljoprivredu i ruralni razvoj koji je i započeo aktivnosti na izradi Plana upravljanja ovim područjem budući da mu je Odlukom o proglašenju zaštićenog područja Spomenik prirode Kanjona rijeke Cijevne povjereno upravljanje ovim područjem u saradnji sa Službom komunalne policije i komunalne inspekcije, koje posluju u okviru lokalne samouprave. U međuvremenu je oblast ekologije prešla u nadležnost Sekretarijata za urbanizam koji je shodno tome preuzeo aktivnosti na pripremi Plana upravljanja.

Upravljačko tijelo je glavni organ upravljanja zaštićenog područja, čija je uloga donošenje i provođenje plana upravljanja i postizanja ciljeva zaštite. U trenutku pripreme ovog dokumenta, ovo zaštićeno područje nema uspostavljeno upravljačko tijelo. Prema dobijenim informacijama iz Opštine Tuzi, Sekretarijat za urbanizam trenutno radi na pripremi plana upravljanja kao i na osnivanju upravljačkog tijela organizovanog kao privredno društvo kome će biti povjereni poslovi upravljanja ovim zaštićenim područjem.

Pored upravljača obavljanje djelatnosti zaštićenog područja Spomenik prirode Kanjon rijeke Cijevne će zavisiti i od mandata drugih institucija i biti u vezi sa njihovim djelatnostima.

Na državnom nivou to su:

Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma (MEPPU) – koji donosi propise iz oblasti zaštite prirode, uključujući one koji se odnose na zaštićena područja kao i planiranja i uređenja prostora. Ovo ministarstvo kroz Direktorat za zaštitu prirode radi na unaprjeđenju čitavog sistema zaštićenih područja u Crnoj Gori kroz različite programe (uspostavljanje Natura 2000 mreže, UN/GEF projekti iz oblasti zaštite prirode i mnogi drugi). Ti programi mogu biti izvor finansijske, tehničke i administrativne podrške ovom zaštićenom području.

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV) - kroz više direktorata uređuje politike poljoprivrede, ribarstva, šumarstva, lovstva, ruralnog razvoja i vodoprivrede – dakle proizvodnih sektora koji direktno zavise od prirodnih resursa i ekosistemskih usluga - i sprovodi različite pro-

grame i projekte iz ovih oblasti sa ciljem njihovog unaprjeđenja i harmonizacije sa evropskim standardima. MPŠV takođe koordinira sprovođenje IPARD programa podrške poljoprivrednim proizvođačima u Crnoj Gori.

Uprava za inspekcijske poslove - šumarska i ekološka inspekcija, koje vrše nadzor nad primjenom propisa iz domena zaštite životne sredine, vodoprivredna inspekcija i inspekcija zaštite prostora i građevinarstva.

Uprava za saobraćaj – zadužena je za planiranje, gradnju i održavanje državnih puteva.

Uprava za statistiku – sprovodi statistička istraživanja i obezbjeđuje podatke iz oblasti stanovništva, poljoprivrede, šumarstva, životne sredine.

Uprava za vode – upravljanje vodenim resursima i slivovima

Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove – bavi se registracijom i odobravanjem objekata za proizvodnju i preradu hrane, hrane za životinje, dobrobiti životinja i biljnim resursima.

Javno tužilaštvo – je zaduženo za gonjenje lica koja su prekršila zakone –uključujući i one iz domena zaštite životne sredine - a taj proces započinje podizanjem i zastupanjem optužnice.

Agencija za zaštitu životne sredine – koja vrši stručne i upravne poslove iz oblasti zaštite prirode i životne sredine, uključujući monitoring životne sredine, izdavanje dozvola, i izradu analiza i izvještaja.

Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju – je Zakonom o vodama zadužen da vrši monitoring voda u Crnoj Gori. Oni održavaju mrežu mjernih stanica i vrše monitoring fizičkih, hemijskih i bioloških karakteristika voda. Na prostoru Cijevne oni sakupljaju podatke sa mjerne stanice kod mosta na Trgaji.

Uprava policije – U kontekstu zaštite prirode, najrelevantniji je Sektor policije opšte nadležnosti -Odsjek za javni red i mir, koji na zahtjev ili samostalno pre-

ventivno može nadgledati prostor parka, po dojavu izlazi na teren i u slučajevima kršenja propisa reaguje u skladu sa svojim nadležnostima. Pored njih relevantan je i sektor granične policije budući da se radi o području koje se graniči sa Albanijom i na kom se nalazi zajednički granični prelaz.

Na opštinskom nivou relevantne su sljedeće službe: Sekretarijatu za poljoprivredu i ruralni razvoj, Sekretarijat za urbanizam, Lokalna turistička organizacija, Služba komunalne policije i komunalne inspekcije.

2.8 Opis socio-ekonomskih uslova u okruženju ZP i veza sa drugim zaštićenim područjima

Spomenik prirode "Kanjon Cijevne" nalazi se na istočnom dijelu teritorije Opštine Tuzi koji se graniči sa Republikom Albanijom. Ukupna dužina granice Spomenika prirode iznosi približno 28,97 km. Od Tuzi je udaljeno 8 km a od centra Podgorice 14 km. Područje kanjona rijeke Cijevne predstavlja jednu od izuzetnih prirodnih vrijednosti sliva rijeke Morače i sliva Skadarskog jezera. Po svojim osobenostima izdvaja se i na nivou Crne Gore, pa i šire. Područje rijeke Cijevne predstavlja prirodnu sponu između Nacionalnog parka "Skadarsko jezero" (donji dio) sa Nacionalnim parkom "Prokletije" (izvorišni dio), a koji predstavljaju najreprezentativnije prostore Balkanskog poluostrva.

Naselja koja se nalaze u kanjonu rijeke Cijevne, su tipično ruralna naselja, sa malim brojem stanovnika, pretežno starijim i lošijeg materijalnog statusa. Zaštićeno područja kanjon Cijevne obuhvata područje MZ „Rranza e Sukes“, koja obuhvata naselja: Pikalja, Lovka, Donje Selišta, Gornja Selišta i Prifta. MZ "Zatrijebač" jednim dijelom takođe pripada zaštićenom kanjonu Cijevne, kao i MZ „Traboin“ i MZ „Dinoša“. Stanovništvo ovih naselja se uglavnom bavi stočarstvom i poljoprivredom za sopstvene potrebe.

Mjesne zajednice koje se nalaze u neposrednom okruženju ili se graniče sa ovim zaštićenim područjem su: MZ „Krševo“, MZ „Dinoša“(dio) .

Analiza demografskih kretanja na nivou naselja u gornjem toku Cijevne pokazuje vrlo izražen demografski pad u odnosu na podatke iz ranijih popisa, što je posljedica pomjeranja stanovništva ka urbanim naseljima i boljim uslovima života. Zbog toga u selima ostaje staro stanovništvo, u cjelini niskog životnog standarda, koje ostvaruje prihode

kroz poljoprivredu i uzgoj stoke. Ovom problemu se pridodaje i činjenica da je broj korisnika socijalne pomoći mnogo niži u ruralnim područjima u odnosu na urbana. Razlog je prije svega neinformisanost i nezadovoljavanje kriterijuma za dobijanje materijalnog obezbjeđenja porodice u smislu posjedovanja imovine.

Naselja u ravničarskom dijelu, kakva su Dinoša, Gornji i Donji Milješ su urbanog karaktera, sa vodovodom i uličnom infrastrukturuom, gusto naseljena i sa „održivom“ populacijom. Stanovništvo ovih naselja je orjentisano u većem procentu na poljoprivredu.

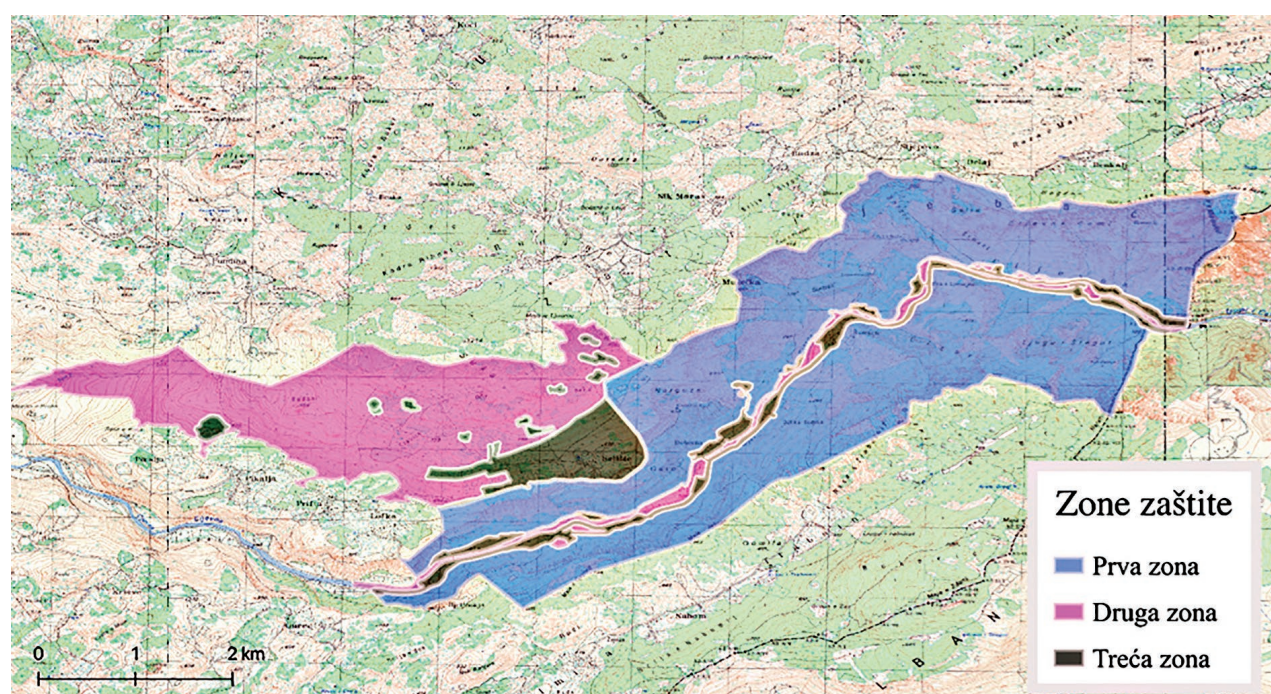
Naselja u oblasti kanjona rijeke Cijevne su u najvećem broju etnički homogena. Lokalno stanovništvo prema etničkoj strukturi se sastoji od Albanaca, Crnogoraca, Muslimana, Srba, Roma i ostalih. U dijelu Malesije, većinsko stanovništvo je albanske nacionalnosti, katoličke vjeroispovjesti. Osim katoličke, u ovom regionu žive i Albanci islamske vjeroispovjesti.

2.9 Preovlađujuće namjene zemljišta i korišćenja prirodnih resursa

Tokom procesa utvrđivanja granica zona zaštite, kao i same granice zaštićenog prirodnog dobra Spomenik prirode "Kanjon Cijevne" prevashodno je uzeta u obzir potreba da se zaokruži prirodna cijelina samog kanjona. Takođe, vodilo se računa da se uključi što manje privatnih posjeda, pa je stoga većina područja u državnom odnosno opštinskom vlasništvu.

U okviru ovog zaštićenog područja shodno članu 31 Zakona o zaštiti prirode definisane su tri zone sa režimima zaštite i to:

- zona zaštite I - strogi režim zaštite;
- zona zaštite II - aktivni režim zaštite;
- zona zaštite III - režim održivog korišćenja.

Zone zaštite Spomenika prirode Kanjon Cijevne¹⁵

- I (prva) zona zaštite obuhvata prirodne neizmjenjene terene na strmim stranama kanjona koji se nalaze između (spoljne) granice ovog zaštićenog prirodnog dobra i centralno položenih II i III zone zaštite koje prate vodotok rijeke Cijevne i zone koje su zauzete naseljima, infrastrukturom (putevi i cesta Dinoša - Državna granica sa Albanijom), građevinskim objektima i poljoprivrednim zemljištem. Ukupna površina prve zone zaštite je 1803,2 ha.

- II (druga) zona zaštite obuhvata djelimično izmjenjene prirodne i poluprirodne terene u kojima se odvijaju prirodni procesi koji su značajni za funkcionisanje vodotoka Cijevne i očuvanje I zone zaštite od ljudskih aktivnosti. Ova zona obuhvata vodotok rijeke Cijevne sa pripadajućom obalom do granice sa III zonom zaštite, kao i slobodne

površine oko III zone zaštite koje zahtjevaju strožiji režim korišćenja radi zaštite integriteta I zone. Ukupna površina druge zone zaštite je 101,2 ha.

- III (treća) zona zaštite obuhvata značajno izmjenjene terene zauzete sa infrastrukturom (putevi i cesta Dinoša - Državna granica sa Albanijom), naseljima, građevinskim objektima i poljoprivrednim zemljištem. Ukupna površina treće zone zaštite je 117,8 ha.

Područje kanjona Cijevne obuhvata 5 tipova predjela: rijeka Cijevna sa stjenovitim koritom, agrikulturni predjeli sa prepoznatljivim poljoprivrednim obrascima, šumoviti predjeli, ogoljeni krševiti tereni sa oskudnom vegetacijom i, kao linijski predioni element može se izdvojiti postojeća saobraćajnica.

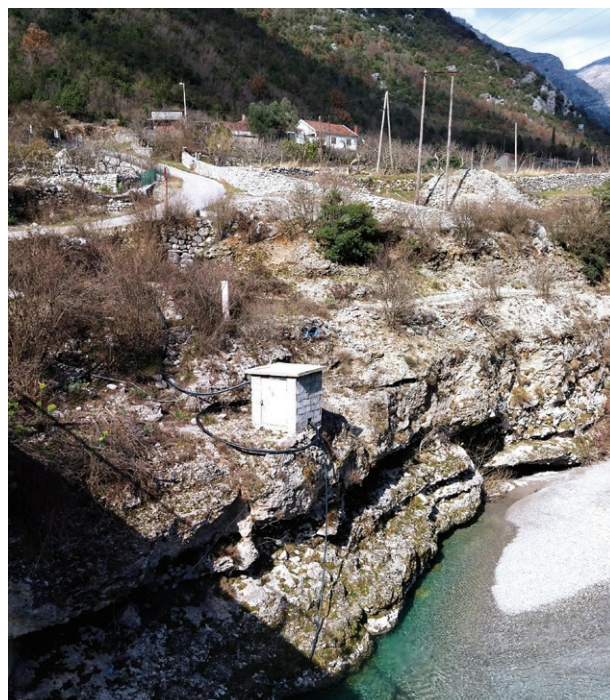
¹⁵ Nacrt plana upravljanja spomenikom prirode Kanjon Cijevne, mart 2023

Tipovi predjela određuju namjenu prostora. Tako su u zoni I uglavnom zastupljeni teško pristupačni tereni, bez naselja. Kao najvrijedniji prirodni predjeli izdavaju se: duboki kanjon Cijevne i šumska vegetacija. Prostor karakterišu izuzetne vizuelne vrijednosti, veliki potencijal za turizam, neopterećenost prostora naseljskim strukturama i infrastrukturom u gornjem slivu rijeke. Ono što posebno privlači i predstavlja atrakciju zajedno sa zonom II su istovremeno netaknuta prirodna ljepota, čista voda i veoma raznovrstan biodiverzitet - veliki broj zaštićenih vrsta. Blago zatalasane terase uz sami kanjon su područja na kojima postoji veća koncentracija relativno povoljnih uslova za poljoprivrednu djelatnost. Nekoliko manjih naselja (Pikalja, Lofka, Krševo, Gureč, Selište i Šumica) u neposrednoj kontaktnoj zoni predstavljaju karakterističan ruralni predio koji gravitira području kanjona. Na ovom području su prisutne poljoprivredne aktivnosti, dominantno stočarstvo, u manjem obimu i za ličnu upotrebu.

Tipovi predjela u zaštićenom području Spomenik prirode Kanjon Cijevne¹⁶

U III zoni zaštite, na obali rijeke razvile su se aluvijalne zaravni sa aluvijalnim sedimentima (šljunak i oblutak) koje su plavne pogotovo tokom kišne sezone, pri čemu se, iako je kvalitetno zemljište, naselje razvilo tek na izlazu rijeke iz kanjona. U ovoj zoni je najviše razvijena biljna proizvodnja pri čemu lokalno stanovništvo koristi vodu iz Cijevne za potrebe navodnjavanja.

Primjer lokacije na kojoj se crpi voda iz Cijevne za potrebe navodnjavanja

Ono što se, kao posledica niskih prihoda, u naseljima u kanjonu Cijevne pojavljuje kao prijetnja biodiverzitetu je sakupljanje pelima (branje iz korijena, vrijeska (prije cvjetanja) i spaljivanja šume u jesen (stanovništvo vjeruje da će to donijeti bolji prinos pelima sledeće godine). U prethodnom periodu je bila prisutna nedozvoljena eksploatacija pijeska na više lokaliteta u kanjonu. Po svjedočenjima mještana ta praksa je trenutno značajno smanjena.

Perspektive, sa demografskog aspekta, ovog područja nijesu pozitivne. Visoka stopa depopulacije ovog područja će biti pozitivna za prirodne resurse Cijevne, jer se može očekivati da će svi pozitivni demografski procesi biti usporeni, a negativni ubrzani.

¹⁶ Studija zaštite za spomenik prirode „Kanjon Cijevne“, Agencija za zaštitu životne sredine Crne Gore, (2015)

3. ANALIZA AKTERA

3.1 Identifikacija i stavovi zainteresovanih strana i korisnika područja

Za potrebe izrade ovog dokumenta, sprovedeno je istraživanje čiji je cilj bio dobijanje informacija o području, lokalnim akterima, kao i identifikovanju usluga ekosistema na ovom prostoru. U tu svrhu je kreiran upitnik (Prilog 1). U saradnji sa Opštinom Tuzi inicijalno su identifikovani lokalni akteri a dodatno su u toku procesa intervjua identifikovani novi akteri. Konačna lista ispitanika je data u prilogu 2. Intervjui su bili polu-strukturirani sa pitanjima otvorenog tipa, odrađeno ih je 17 i pojedinačno su trajali oko 60 min.

Stavovi o proglašenju zaštićenog područja

Svi intervjuisani akteri su iznijeli dominantno pozitivan stav o činjenici da je područja zaštićeno. Međutim većinom ističu kako nijesu bili upoznati sa procesom uspostavljanja zaštite ili su se o tome informisali iz medija. Kao pozitivne ishode od uspostavljanja zaštite i formalnog imenovanja upravljača očekuju unaprjeđenje stanja prirodnih resursa na područja kanjona Cijevne, zaštitu biodiverziteta, zaustavljanje dalje devastacije i kao i stvaranje uslova za unaprjeđenje života lokalne zajednice i zaustavljanje daljeg iseljavanja kroz kreiranje novih razvojnih prilika.

Iz odgovora dobijenih upitnicima može se zaključiti da od uspostavljanja zaštite do danas nije bilo značajnih pozitivnih efekata na lokalnu zajednicu. Jedan ispitanik je rekao da do sada nije bilo finansijske podrške za razvoj djelatnosti u oblasti agroturizma kojom se bavi u kanjonu Cijevne. Lokalna zajednica jasno prepoznaje potencijale za valorizaciju, a među najčešćim odgovorima izdvojili su se razvoj turizma, razvoj poljoprivrede, proizvodnja organske hrane i ljekovitog bilja, razvoj sportskog ribolova (fly fishing), kao i potencijali za edukaciju i naučno-istraživačke aktivnosti (posmatranje ptica). Kada je u pitanju turizam koji je identifikovan kroz odgovore na upitnik kao najveći potencijal razlikuje se nekoliko vidova turizma kao što su rekreativni turizam, agroturizam ili seoski turizam, a nekoliko ispitanika smatra da izletnički i kupališni turizam koji su već prisutni na ovom području treba dodatno urediti i valorizovati. Dio ispitanika je prepoznao i jedinstvenost pejzaža i povoljne klimatske prilike u kanjonu kao mogućnosti za dalju valorizaciju.

Ispitanici nijesu prepoznali neke značajnije barijere za rad upravljača osim da može doći do nezadovoljstva lokalnog stanovništva ukoliko im se ne dozvoli bavljenje nekim od djelatnosti koje su prisutne na ovom području, prvenstveno eksploatacija pijeska

i šljunka iz korita rijeke kao i neplanska izgradnja. Međutim kako se radi o nelegalnim aktivnostima ispitanici smatraju da se one svakako moraju zaustaviti. Nekoliko ispitanika je iznijelo stav da se mora povesti računa o praksi sakupljanja ljekovitih biljaka koja je prilično razvijena na ovom području i da se ona mora kontrolisati kako bi se izbjegao negativni uticaj na biodiverzitet područja.

Takodje neki od ispitanika su iznijeli bojazan da budući kadar u sastavu upravljača neće biti zaposlen po kompeticijama i stručnosti već po nekim drugim kriterijumima što može dovesti do selektivnosti rada upravljača.

Stavovi o vrijednostima zaštićenog područja i prioretima upravljača

Kada su u pitanju vrijednosti područja odgovori ispitanika su vrlo ujednačeni. Glavne vrijednosti prepoznate od strane ispitanika su: bogatstvo biodiverziteta i visok stepen endemizma, zatim hidrološke vrijednosti u smislu kvaliteta i količine vode, pejzažne vrijednosti.

Kao prioritetna aktivnosti upravljača navodi se utvrđivanje brojnog stanja vrsta i prioritetne/ciljane vrste kroz izrade studija trenutnog stanja ciljanih vrsta i staništa. Najveći broj ispitanika je kao jedan od prioriteta prepoznao potrebu razvoja održivih vidova turizma prvenstveno u cilju razvoja područja i obezbjeđivanja preduslova lokalnom stanovništvu za ostvarivanje ekonomske djelatnosti.

Kao prioritet u radu upravljača prepoznata je i potreba da se mapiraju pritisci i nelegalne aktivnosti i da se što promptnije preduzmu koraci ka sprječavanju djelatnosti koje ugrožavaju prirodne vrijednosti područja (nelegalni lov/ribolov, urbanizacija, otpad i otpadne vode, eksploatacija pijeska i šljunka).

Pored ovoga kao prioriteti su identifikovane i aktivnosti na unaprjeđenju saradnje sa lokalnim stanovništvom i korisnicima područja, što podrazumijeva uključivanje lokalnih aktera u rad zaštićenog

područja, kao i njihovu edukaciju o važnosti zaštite i očuvanja područja, koje benefite i barijere ona donosi i kako da promijene sopstvene navike u cilju unaprjeđenja zaštite i očuvanja vrijednosti.

Među ostalim prioritetima prepoznati su brendiranje područja, razvoj infrastrukture (edukativne i signalne table), neselektivnost u radu i jačanje kapaciteta upravljača.

Stavovi o problemima i prijetnjama

Rezultati upitnika su pokazali da lokalna zajednica jasno prepoznaje glavne probleme i prijetnje po resurse ovog područja. Njihovi odgovori korespondiraju nalazima Studije zaštite za ovo područje. Prepoznate prijetnje za ovo područje su: požari

na desnoj strani kanjona, eksploatacija pijeska i šljunka, sve češće deponija šteta i smeća, krivolov na ribe, divlja gradnja, otpadne vode, farme (sadašnje i buduće), invazivne vrste, hidrocentrale na Cijevni u dijelu toka u Albaniji, nepostojanje zaštite na dijelu rijeke u Albaniji, izostanak saradnje sa Albanijom. Dva ispitanika su istakla i prijetnje koje su povezane sa novi međunarodnim putem prema Albaniji u vidu lake dostupnosti područja za veći broj turista koji ako se pravilno ne usmjere mogu negativno uticati na resurse.

Nekoliko ispitanika je istaklo da je prijetnja za ovo područje i niska svijest stanovnika koji i pored toga što su vezani za Cijevnu i koriste njene resurse iste ugrožavaju svojim neodgovornim ponašanjem.

3.2 Uključivanje zainteresovanih strana

Aktivna zaštita, praćenje stanja i očuvanje vrijednosti, upravljanje posjetiocima i edukacija samo su neki od poslova direktno povezanih sa upravljanjem zaštićenim područjima. Međutim, odgovornost i očekivanja od upravljača zaštićenim područjima danas su sve veća i uključuju nove uloge koje osim očuvanja prirode pokrivaju i rad i saradnju sa ljudima i lokalnim zajednicama, odnosno zainteresovanim stranama na zaštićenom području kroz održivi razvoj, uvažavanje prava zajednice i drugo. Kako je ovo područje po mnogo čemu jedinstveno zaštićeno područje u Crnoj Gori jer teži očuvanju kompleksnog riječnog ekosistema u prostoru koje odlikuje intenzivna depopulacija i upravljanje bi trebalo biti zasnovano na modelu koji bi pružio mogućnost aktivnog uključivanje lokalnih korisnika prostora i saradnju sa njima, a sve u zajedničkom cilju kreiranja razvojnih prilika baziranih na održivom korištenju resursa ovog područja.

Stoga su kao posebno važne prepoznate aktivnosti na komunikaciji sa lokalnom zajednicom, edukaciji, promociji i valorizaciji ovoga područja.

Promocija i valorizacija prostora kao i unapređivanje saradnje sa korisnicima prostora Parka su neke od ključnih pretpostavki za dalji razvoj područja. U procesu upravljanja ovim područjem, kako bi se uspješno uskladili interesi, ciljevi i stavovi različitih društvenih grupa, trebalo bi uzeti u obzir da različita shvatanja, gledišta i znanja utiču na aktivnosti koje će ljudi preduzeti u cilju zaštite životne sredine. Sagledavanje veza između prirodnih i društvenih sistema trebalo bi da olakša komunikaciju među zainteresovanim stranama i pomogne da se predvide teškoće koje mogu nastati u upravljanju zaštićenim područjem. Otvorena komunikacija od samog početka je presudan faktor za izgradnju povjerenja i dobijanje podrške, stvaranja partnerstava, pristalica i podrške za ostvarivanje ciljeva upravljanja Parkom.

Stoga je neophodno oformiti **Savjet korisnika Parka/socio-ekonomski forum**. Savjet korisnika bi trebalo da uskladi interese u smjeru participativne realizacije ciljeva upravljanja ovim zaštićenim područjem. Savjet/socio-ekonomski forum bi

trebalo da bude konsultativno tijelo koje obezbjeđuje aktivno učešće zainteresovanih strana u procesima funkcionisanja zaštićenog područja. Njegovo formiranje treba da ima za cilj postizanje pune integracije interesa lokalnog stanovništva i privrednih subjekata u upravljanju, razvijanju postojećih i stvaranju novih oblika partnerstava, pospješivanju ekonomskih aktivnosti i poslovanja subjekata u zaštićenom području, efikasnijem uvažavanju interesa lokalnih zajednica, kao i poboljšanju informisanosti zainteresovanih strana o aktivnostima koje se planiraju ili realizuju u njemu.

Prije formiranja Savjeta, treba uraditi analizu zainteresovanih strana i pažljivo definisati ciljne grupe za svaki aspekt upravljanja Parkom, uzimajući u obzir relevantne kriterijume za utvrđivanje prioriteta budućih akcija i za efikasnu raspodjelu sredstava. Dobra alatka za uspješno upravljanje svakim zaštićenim područjem je i **Komunikaciona strategija** koja ima za cilj da prepozna kako **ciljne grupe** ka kojima je potrebno usmjeriti ključne poruke u ovim oblastima, tako i **kanale komunikacije** i naravno, kao najvažnije **ključne poruke** koje bi trebalo kontinuirano i sistemski slati ka javnosti. Stoga se predlaže upravljaču da pripremi komunikacionu strategiju za ovo zaštićeno područje.

4. USLUGE EKOSISTEMA

Ekosistemske usluge se definišu kao materijalne i nematerijalne koristi koje ljudi dobijaju od prirode, odnosno podrazumjevaju vrste usluga koje priroda pruža besplatno, a čovjek ih koristi. Koncept usluga ekosistema na značaju dobija 2005. godine sa objavljivanjem UN dokumenta Milenijumska procjena ekosistema (Millenium Ecosystem Assessment, MEA) čiji je cilj bio da procijeni posljedice promjena u ekosistemima po čovjeka.

Ovim dokumentom je prepoznat i definisan spektar usluga ekosistema, koje se mogu svrstati u četiri kategorije:

Usluge snabdijevanja – direktna dobra koja čovjek ima od prirode, kao što su hrana i hrana za životinje (iz agroekosistema ili prirodnih staništa), voda za piće, vlakna, gorivo, biohemijske supstance, građa i materijali.

Usluge regulacije – se odnose na koristi kao što su prečišćavanje vode, vazduha i zemljišta, regulaci-

ja klime, sprečavanje erozije i poplava, regulacija štetočina i patogena, oprašivanje.

Kulturne usluge – nematerijalne koristi koje se ogledaju u tome da priroda pruža mogućnosti za rekreaciju, turizam, estetski užitak, edukaciju, nauku, osjećaj identiteta i pripadnosti.

Usluge podrške – procesi koji omogućavaju sve ostale usluge, kao što su primarna produkcija kroz fotosintezu, kreiranje zemljišta, kruženje vode i nutrijenata.

4.1 Identifikacija i procjena usluga ekosistema u zaštićenom području Kanjon Cijevna

Kako je shodno projektnom zadatku za ovu analizu traženo da se uradi identifikacija potencijala za ekonomsku valorizaciju biodiverziteta, ekosistema i ekosistemskih usluga stoga smo za procjenu i vrednovanje usluga ekosistema u Spomeniku prirode Kanjon Cijevne, koristili metodologiju koju je razvila njemačka organizacija GiZ (2018)¹⁷. Metodologija se zasniva na sedam glavnih koraka u primjeni procjene vrijednosti usluga ekosistema (PVUE) u prilog uspostavljanju zaštićenog područja i pripremi planova upravljanja. To su sledeći koraci:

1. Određivanje opšteg opsega i parametara
2. Popisivanje usluga ekosistema i određivanje najvažnijih
3. Procjena stanja usluga ekosistema, njihove istorije, tokova i pokretača
4. Analiziranje institucionalnog, političkog i upravljačkog okvira
5. Prepoznavanje prijetnji i mogućnosti
6. Prepoznavanje konkretnih preporuka i aktivnosti za bolje donošenje odluka
7. Priprema radnog plana, angažovanja zainteresovanih strana i komunikacijskih strategija

Na osnovu dostupne literature i razgovora sa korisnicima prostora identifikovane su sledeće usluge ekosistema na područja Spomenika prirode Kanjon Cijevna:

¹⁷ Regionalne smernice za procenu i evaluaciju usluga ekosistema u procesima osnivanja i upravljanja zaštićenim područjima na zapadnom Balkanu, GiZ, 2020

USLUGA EKOSISTEMA (UE)	PODGRUPA USLUGE EKOSISTEMA	OBRAZLOŽENJE
SNABDJEVANJE		
Hrana	Ispaša stoke (mlijeko, meso i njihove prerađevine)	Stočarstvo se vodi kao trenutno najrazvijenija grana i uključuje govedarstvo, ovčarstvo i kozarstvo; Usljed depopulizacije sve manje domaćinstava se bavi ovom djelatnošću i to uglavnom u manjem obimu i za ličnu upotrebu. Podrška širenju i održavanju razvoja stočarstva je bitan faktor u održavanju biodiverziteta i florističkog sastava ovog podneblja.
	Ispaša pčela (med i prateći proizvodi)	Raznovrsnost medonosnog bilja pruža mogućnost za razvoj pčelarstva; Postoji određeni broj pčelara koji drže svoje košnice na teritoriji ZP
Snabdijevanje vodom		Prisutna je praksa navodnjavanja direktno iz rijeke za potrebe poljoprivrede. Ranije se rijeka koristila za piće međutim izgradnjom vodovoda ta praksa je prekinuta. Takođe na području kanjona Cijevne (MZ Zatrijebač) lokalno stanovništvo se uglavnom snabdijeva „živom vodom“ iz nekoliko izvora koji su izdašni i u najtoplijim ljetnjim mjesecima.
Sirovi materijali	Drvena građa, šumarstvo	Održiva aktivnost koju praktikuje lokalno stanovništvo za svoje potrebe uz dobru kontrolu šumočuvara; Neprivredne šume
Medicinski resursi	Ljekovito bilje	Područje predstavlja značajan resurs u pogledu ljekovitog bilja. Postoje velike mogućnosti za sakupljanje, otkup, prerađivanje i uzgoj. Izdvajaju se: smilje, pelin, zanovijet, vrijesak, korijen maslačka. Broj interesantnih biljaka za farmaceutsku industriju, a koje rastu na ovom području, prema određenim nalazima aproksimativno iznose oko 300 vrsta. Prodaju se na lokalnim pijacama i koriste za sopstvene potrebe. Potencijal ljekovitog bilja je mnogo veći nego što se koristi; Povećanje potražnje za ljekovitim i aromatičnim biljem istovremeno ugrožava biodiverzitet jer je sve više prisutna nelegalna eksploatacija ljekovitog bilja. Sakupljanje biljnih vrsta za komercijalne potrebe mora se odvijati na održiv način, pa je neophodno raditi na organizovanom sakupljanju ljekovitog i aromatičnog bilja i u vezi sa tim osnovati lokalno udruženje koje će se baviti edukacijom sakupljača i obezbeđivanjem svih potrebnih informacija. Jedna od mjera zaštite biodiverziteta promovise organizovani (plantažni) uzgoj ljekovitog i aromatičnog bilja
Ribarstvo		Ribljí fond je zbog dugogodišnje nelegalne prakse značajno smanjen u odnosu na prethodni period. U Cijevni su, po tvrdnjama mještana i ranijim ihtiološkim istraživanjima, prisutne tri vrste pastrmki: potočna pastrmka i strun koje su autohtone vrste, i glavatica. U narednom periodu bi bilo potrebno uraditi procjenu stanja riblje populacije i definisati mjere za njeno obnavljanje. Prisutan je ulov u komercijalne svrhe, za restorane i slobodnu prodaju

USLUGA EKOSISTEMA	PODGRUPA USLUGE EKOSISTEMA	OBRAZLOŽENJE
REGULACIJA		
Pročišćavanje vazduha	Šumski ekosistemi, donekle i livadski ekosistemi	Listovi biljaka iz vazduha uzimaju gasove i čestice, njihovo korijenje crpi unesene materije, i na taj način vegetacija filtrira vazduh, vodu i zemljište. Postojanje vegetacije uz saobraćajnice je posebno bitno jer absorbuje gasove i čestice koje emituju vozila.
Regulacija klime	Voda, vegetacija i visoke stijenske mase, kao regulatori klime	Klima u kanjonu Cijevne je tokom ljeta značajno blaža nego u naseljima ispod njega kao i u Podgorici. Ove blagodeti svježijeg vazduha u ljetnim mjesecima posebno uživaju stanovnici i posjetici
Vezivanje ugljenika	Biomasa	Predstavlja fiksaciju ugljenika iz atmosfere u organskim jedinjenjima kroz biološke procese, prvenstveno fotosintezu. Vegetacija uzima ugljenik u neorganskom obliku (ugljen dioksid) i kroz proces fotosinteze ga konvertuje u organska jedinjenja u kojima on ostaje zaključan. Na taj način se u atmosferi smanjuje količina ugljenik dioksida kao gasa sa efektom staklene bašte, što ima potencijal ublažavanja klimatskih promjena
Ublažavanje erozije		Vegetacija, travnata i šumska, umanjuju intenzitet erozije zemljišta, koja je prisutna na ovom prostoru usljed požara. Ogoljenjem vegetacijskog pokrivača, narušava se regulacija površinskih i podzemnih voda i dolazi do pojave klizišta i erozije. Benefite uglavnom ima lokalno stanovništvo.
Oprašivanje/ polinacija	Insekti oprašivači	Usluga ekosistema koju uglavnom pružaju insekti, ali i neke ptice i slijepi miševi. Bezbjednost i raznovrsnost hrane, prehrana ljudi i cijena hrane se snažno oslanjaju na oprašivače. Prirodni ekosistemi su stanište za polinatore, te predstavljaju izvor ove usluge. Na ovom prostoru se takođe uzgajaju pčele koje doprinose obezbjeđivanju ove usluge. Direktno benefite od polinacije imaju poljoprivredni proizvođači, posebno sektori povrtlarstva i voćarstva; Divlje vrste pčela i bumbari, osolike muve i leptiri, oprašuju ove kulture.
Kontrola nepoželjnih organizama	Predatori koji nastanjuju ZP regulišu brojnost organizama koji mogu biti štetni za poljoprivredu u okruženju	Uticao ptica grabljivica i gmizavaca na brojnost glodara; Uticaj širokog spektra organizama koji se hrane insektima i gusjenicama kao njihovim razvojnim oblicima (ptice pjevačice, grabljive ose...) - isplativija i zdravija poljoprivredna proizvodnja; Uticaj šišmiša, lasta na brojnost komaraca i muva - ugodniji život ljudi u naseljima;

USLUGA EKOSISTEMA	PODGRUPA USLUGE EKOSISTEMA	OBRAZLOŽENJE
KULTURNE		
Mogućnosti za rekreaciju, turizam i održavanje zdravlja	Rekreacija Turizam i ugostiteljstvo	<p>Prisustvo očuvanih ekosistema i jedinstveni pejzaž omogućava obavljanje različitih rekreativnih aktivnosti i oblika turizma kao što su planinarenje, biciklizam, sportski ribolov, posmatranje ptica,... Šetnja i sportske aktivnosti u prirodi nisu samo odličan vid fizičke vježbe, već takođe omogućavaju ljudima da se mentalno opuste. Uprkos tome što ga je teško izmjeriti, značaj zelenih površina za fizičko i psihičko zdravlje se sve više prepoznaje. To doprinosi fizičkom i mentalnom zdravlju lokalnog stanovništva, koje je trenutno glavni korisnik ove usluge.</p> <p>Aktuelni i potencijalni smještajni kapaciteti i ugostiteljski objekti, sa posebnim akcentom na blizinu Glavnog Grada Podgorica. Posebno izražen potencijal za razvoj kupališnog turizma kao i za profilisanje područja kao izletišta. Ova usluga takođe predstavlja osnov za razvoj regiona kao turističke destinacije, od čega korist mogu imati lokalno stanovništvo, opštine ali i čitava ekonomija Crne Gore.</p>
Estetski značaj	Vizuelni	Napodručjasenalazijedanodnajljepšihvidikovacauovom dijeluCrneGore-Delajkojidooprinosi ukupnomvizuelnom doživljaju područja što ujedno predstavlja i potencijal za turizam. Svakako, vizuelni ugođaj uživa svakodnevno i lokalno stanovništvo, iako direktno ne plaća za njega. Vizuelni doživljaj je ljepši, čak jedino lijep, ukoliko je područje zaštićeno (livade, stijene, šume), nego ako se u nezaštićenom i neuređenom stihijski, neplanski grade objekti,
Obrazovni značaj	Obrazovni programi na Cijevni	U perspektivi, prije svega kao mogućnosti održavanja različitih nastavnih programa. Koristi mogu da imaju lokalne edukativne institucije, NVOi i lokalno stanovništvo
Naučni značaj	Naučni rad iniciran ili inspirisan Cijevnom	Pristupačnost ekosistema na prostoru Parka, bogatstvo njihovog biodiverziteta i prisustvo endemičnih i drugih važnih vrsta i staništa predstavljaju idealnu lokaciju za obavljanje ove djelatnosti

USLUGA EKOSISTEMA	PODGRUPA USLUGE EKOSISTEMA	OBRAZLOŽENJE
PODRŠKA		
Stanište za divlje vrste biljaka i životinja		<p>Ekosistemi pružaju životni prostor divljim biljnim i životinjskim vrstama; oni također održavaju raznovrsnost složenih procesa koji su zaslužni za postojanje svih drugih usluga ekosistema. Ukoliko se njima dobro upravlja, oni mogu uticati na povećanje biološke raznovrsnosti i dati visoke prinose poljoprivrednih proizvoda uz istovremeno obezbeđivanje dugotrajne i održive poljoprivredne proizvodnje.</p> <p>Vodeni ekosistemi Cijevne su stanište za riblje vrste, od kojih su najznačajnije salmonide. Travnati ekosistemi održavaju diverzitet vrsta uključujući polinatore, zajedno sa šumskim stanište su za važne i ugrožene vrste ptica, sisara i drugih grupa organizama. Navedena usluga omogućava ostale usluge ekosistema kao što su turizam, rekreacija, polinacija, nauka i edukacija, proizvodnja hrane.</p>

5. FINANSIRANJE UPRAVLJANJA ZAŠTIĆENOG PODRUČJA

Zaštita prirode u Crnoj Gori generalno nije postigla finansijsku održivost čak ni u područjima koja baštine decenijsku tradiciju zaštite i još uvijek ne postoje sistemska i jasno definisana rješenja u tom pogledu.

Članom 57 Zakona o zaštiti prirode definisano je da se sredstva za rad upravljača zaštićenih područja obezbjeđuju iz:

- Budžeta Crne Gore, odnosno budžeta jedinice lokalne samouprave u skladu sa godišnjim programom i planom upravljanja,
- naknada za korišćenje zaštićenog područja i/ili područja ekološke mreže,
- donacija i
- drugih izvora u skladu sa zakonom.

5.1 Uporedna iskustva i predložena struktura upravljača

Dosadašnja iskustva po pitanju finansiranja zaštićenih područja u Crnoj Gori su pokazala da ulaganja kroz javne budžete nijesu adekvatna u smislu pristupa, a ni sami iznosi opredjeljenih sredstava nijesu dovoljni za puno sprovođenje mjera zaštite. Ulaganja uglavnom pokrivaju osnovne operativne troškove za upravljanje zaštićenim područjima, ali ne i same intervencije na zaštiti, istraživanja i prateće programske aktivnosti.

Zbog toga su upravljači prinuđeni da za zaštitu moraju sami obezbjeđivati sredstva – kroz naplatu različitih oblika taksi, dozvola, koncesija i usluga, kao i kroz projekte, što je slučaj i sa ovim zaštićenim područjem za koji će dio osnovnih sredstava morati biti obezbjeđena iz budžeta jedinice lokalne samouprave, ali će to skoro sigurno biti nedovoljno za ostvarivanje ciljeva zaštite koji budu postavljeni kroz plan upravljanja¹⁸.

Kada je u pitanju preduzeće sa najdužom tradicijom upravljanja zaštićenim područjima, JP za nacionalne parkove Crne Gore Shodno članu 31 Zakona o nacionalnim parkovima („Sl. list CG”, br. 28/14 i 39/16), sredstva za rad ovog privrednog društva obezbjeđuju se iz: budžeta Crne Gore; naknada za korišćenje dobara nacionalnih parkova iz člana 21 Zakona; donacija; kredita i drugih izvora u skladu sa zakonom. Najveće učešće u izvorima finansiranja imaju prihodi od ulaznica (49%) i prihodi od subvencija iz budžeta (26%). Ostali prihodi se odnose na naknade: za stalne i privremene objekte, od taksi za rafting, od ribolovnih dozvola, od korišćenja vodnih površina, parking, izdavanje čamaca i kajaka i dr. u skladu sa Zakonom. Ovdje

treba napomenuti da je učešće sredstava Budžeta Crne Gore u ukupnom budžetu JPNP u padu, i da je u ranijem periodu (2010. godina) iznosilo oko 45% a da se sada kreće na nivou od četvrtine ukupnih prihoda (podatak za 2021. godinu je 26%).

Kada su u pitanju druga zaštićena područja u Crnoj Gori koja su pogodnija za uporedbu sa područjem Kanjona Cijevna posebno se izdvaja Park prirode Piva koji je 2015. godine osnovala Skupština Opštine Plužine kao društvo sa ograničenom odgovornošću. Od tog perioda do danas ovo privredno društvo je stabilizovalo finansijsku strukturu prvenstveno zahvaljujući tome što je preuzelo aktivnosti i djelatnosti koje je do tog trenutka obavljala lokalna turistička organizacija. Tako u strukturi prihoda čak 78 % prihoda potiče iz sopstvenih prihoda koji se stiču po više osnova (ulaznice, korišćenje objekata i opreme parka, naknade za splavarenje i slično). Dominantan dio sopstvenih prihoda potiče od naknade za splavarenje/rafting Tarom (oko 90 – 95%). Transferi iz budžeta opštine Plužine kao osnivača zaštićenog područja činili su mali dio ukupnih prihoda (ispod 15%, a u 2018. godini samo oko 2%¹⁹).

¹⁸ U trenutku izrade ovog dokumenta Sekretarijat za prostorno planiranje i životnu sredinu Opštine Tuzi radi na pripremi Plana upravljanja

¹⁹ Izuzetak je 2020 godina kada je zbog COVID-19 restrikcija broj posjetilaca drastično smanjen i kada je Park pozajmicom od opštine (u iznosu od € 65.000) obezbijedio pokriće osnovnih troškova poslovanja.

Tabela 2: Prihodi Parka prirode Piva 2017 – 2020 (€)²⁰

Izvori prihoda	2017	2018	2019	2020
Opštinski budžet	17.500	5.500	29.907	104.676*
Sopstveni prihod	192.103	201.271	135.639	18.495
Donacije	5.538	13.905	4.878	5.184
Prenesena sredstva	32.682	36.292	36.292	18.560
Ostali izvori	2.557	20.454	10.238	157
Ukupno	250.380	277.422	216.954	147.072

*uključuje pozajmicu Opštine od € 65.000

Broj posjetilaca u ovom parku se kreće u rasponu od oko 30 000 do skoro 50 000²¹, dok je broj zaposlenih između 8-10, zavisno od broja sezonskih radnika. Shodno Pravilniku o bližim uslovima koje mora da ispunjava upravljač zaštićenog prirodnog dobra ("Sl. list Crne Gore", br. 35/10 od 25.06.2010) na 3000 ha zaštićenog područja potrebno je obezbijediti jednog nadzornika. Shodno površini PP Piva (32 480 ha) optimalan broj nadzornika bi trebao biti 10, dok ih je sada zaposleno 4-5, zavisno od raspoloživih finansijskih sredstava.

Uporedna praksa funkcionisanja zaštićenih područja kao što su parkovi prirode (Piva, Orjen i Dragišnjica i Komarnica) koja su najsličnija konceptu koji se predlaže za Spomenik prirode „Kanjon Cijevne“ (osnivanje posebnog preduzeća za upravljanje u formi d.o.o) pokazala je da broj zaposlenih u upravljačkoj strukturi dominantno zavisi od dostupnosti finansija. Takođe iz komunikacije sa njima zaključujemo da je za planiranje i sprovođenje aktivnosti u zaštićenim područjima potrebno da kadar posjeduje opšta znanja iz prava, finansijskog menadžmenta, projektnog menadžmenta, istraživanja i monitoringa životne sredine kao i veoma važno za ova područja, komunikacija sa javnosti i korisnicima prostora. Pored ovih znanja poželjna su i specifična znanja iz turizma, poljoprivrede i ekologije.

Kada su u pitanju iskustva i prakse iz regiona možemo navesti primjer Republike Hrvatske u kojoj zaštićenim područjima, prema Zakonu o zaštiti prirode (NN 80/13, 15/18, 14/19 i 127/19), upravljaju javne ustanove za upravljanje zaštićenim područjima. Njihove osnovne nadležnosti su: zaštita, održavanje i unaprjeđenje zaštićenog područja u cilju zaštite i očuvanja izvornosti prirode, osigu-

ravanje neometanog odvijanja prirodnih procesa i održivog korištenja prirodnih dobara, nadziranje sprovođenja uslova i mjera zaštite prirode na zaštićenom području kojim upravljaju, kao i učestvovanje u prikupljanju podataka u svrhu praćenja očuvanosti prirode. Uredbom Vlade Republike Hrvatske osnivaju se javne ustanove za upravljanje nacionalnim parkovima i parkovima prirode dok javne ustanove za upravljanje ostalim zaštićenim područjima i/ili drugim zaštićenim dijelovima prirode osnivaju predstavnička tijela jedinica područne (regionalne) ili lokalne samouprave odlukom. Tako zaštićenim područjima u kategoriji spomenik prirode u Hrvatskoj upravljaju Javne ustanove na županijskom nivou. Kao primjer navodimo JU Zeleni prsten Zagrebačke županije koja upravlja sa 24 zaštićena područja/objekta na teritoriji Zagrebačke županije od kojih 2 u kategoriji spomenik prirode. Od ostalih kategorija zaštite u okviru ove ustanove su i posebni rezervati, park šume, spomenici parkovne arhitekture, značajni krajobrazi, kao i Natura 2000 područja. Ova ustanova svoje djelatnosti obavlja u okviru 3 organizacione jedinice: Ured ravnatelja, Stručna služba i Čuvarska služba i ima ukupno 6 zaposlenih. Rad ove ustanove se dominantno finansira iz budžeta Zagrebačke županije, dok se manji iznos sredstava obezbjeđuje iz Fonda za zaštitu okoliša i energetske učinkovitosti (za realizaciju projekata) kao i od vlastitih prihoda (npr. koncesija za snimanje unutar zaštićenog područja).

Imajući u vidu do sada poznatu uporednu praksu upravljanja zaštićenim područjima u Crnoj Gori kao i uslove definisanje Zakonom o zaštiti prirode kao i Pravilnikom o bližim uslovima koje mora da ispunjava upravljač zaštićenog prirodnog dobra ("Sl. list

²⁰ Socio-ekonomska analiza za Park prirode Gornji tok rijeke Čehotine, M. MArković, decembar 2022

²¹ Rekordne 2018 godine broj posjetilaca je bio 48 144.

Crne Gore", br. 35/10 od 25.06.2010)²² minimalna početna struktura upravljača za ovo područje koja bi zadovoljila ciljeve zaštite ovog područja, bi osim organa upravljanja (direktor, Skupština/Upravni odbor) trebala da sadrži sledeće službe:

- Služba zaštite (2 izvršioca)
- Služba za razvoj (1 izvršioc)
- Administrativno pravna služba (1 izvršioc)

Pored ove 3 službe područje bi trebao imati i Savjet

korisnika parka koji bi činili predstavnici lokalnog stanovništva kao što su predsjednici mjesnih zajednica, istaknuti pojedinci, predstavnici udruženja korisnika prostora (npr. vlasnika zemlje, poljoprivrednih proizvođača, turističkih agencija, ugostitelja itd), predstavnici NVO-a aktivnih na ovom prostoru, koji bi pomogli području kroz pružanje savjeta za rad upravljača, davanje inicijativa za projekte, učešće u izradi planova upravljanja i projektnih aplikacija.

5.2 Mogući izvori prihoda i projektovani rashodi za zaštićeno područje Spomenik prirode Kanjon Cijevne

Na osnovu prethodnih analiza potreba za rad upravljača, zakonske regulative²³ i gore predložene strukture upravljača koji će biti registrovan kao privredno društvo²⁴ u nastavku su procijenjeni troškovi Upravljača za rad zaposlenih i nadoknade članovima Skupštine.

Tabela 3 procjena troškova za rad zaposlenih nadoknade članovima Skupštine Upravljača

Pozicija	Neto zarada	Doprinosi Mjesec	Obračunski Period	Bruto Mjesec	Ukupna Iznos u eurima
Direktor	1000	355,98	12	1355,98	16271,76
Nadzornik 1 (služba zaštite)	720	210,54	12	930,54	11166,48
Nadzornik 2 (služba zaštite)	720	210,54	12	930,54	11166,48
Saradnik za finansije	760	227,81	12	987,81	11853,72
Saradnik za razvoj, promociju i saradnju sa lokalnom zajednicom	760	227,81	12	987,81	11853,72
Ukupno u eurima	3960	1232,38	-	5192,68	62312,16

²² Najmanje jedno zaposleno lice sa visokom stručnom spremom ili završenim specijalističkim studijama iz oblasti zaštite prirode (biološkog, šumarskog, poljoprivrednog, ekološkog ili geografskog smjera) I najmanje jednog nadzotnika

²³ Zakon o radu Crne Gore(Sl.list Crne Gore 145/21), Zakon o zaradama zaposlenih u javnom sektoru (Sl list Crne Gore 16/16,83/16,21/17,42/17,12/18,42/18i 34/19)

²⁴ Zakon o privrednim društvima Crne Gore, Službeni list Crne Gore 65/2020

Skupština	Neto naknada	Doprinosi Mjesec	Obračunski Period	Bruto Mjesec	Ukupna Iznos u eurima
Član / Tuzi	225	78	12	303	3636
Član / Tuzi	225	78	12	303	3036
Član / Tuzi	225	78	12	303	3036
Član / reda zaposlenih	225	78	12	303	3036
Član / reda zaposlenih	225	78	12	303	3036
Ukupno u eurima	1125	390	-	1515	18180
Ukupno zarade i naknade	5085	1622,38	12	6707,68	80492,16

Savjet korisnika parka/Socio-ekonomski forum

Predstavnik upravljača	Bez nadoknade
Predstavnici NVO sektora	Bez nadoknade
Predstavnik Eko fond-a	Bez nadoknade
Predstavnici mjesnih zajednica	Bez nadoknade
Predstavnici korisnika prostora	Bez nadoknade
Predstavnik Biotehnički fakultet	Bez nadoknade

U prvoj godini za bruto zarade zaposlenih bi bilo potrebno je izdvojiti 62,312 eura. Naknade za članove Skupštine društva iznosili bi 18,180 eur, čime dobijamo iznos bruto sredstva za prvu godinu rada u iznosu od 80.492,16 eura.

Preporuka je da se naknade članovima Skupštine finansiraju iz drugih izvora opštine Tuzi, ne

iz novčanih sredstava opredjeljenih za rad upravljača. One predstavljaju dodatno finansijsko opterećenje, od kojih bi prvih godina rada trebalo osloboditi upravljača.

Pored ovih troškova procijenjeni su i osnovni rashodi koji su potrebni za prvu godinu rada upravljača.

Tabela 4 Procjena osnovnih rashoda za prvu godinu

1. Opremanje službi	Iznos u EUR	Broj jedinica	Ukupno EUR
Uniforme za nadzornike	400	2	800
Radio veza	200	2	400
Računar	1000	3	3000
Softver za obradu podataka	2000	1	2000
Fiskalizovani terminali	25	2	50
Taksa za fiskalizaciju	32	1	32
Ukupno			6282
2. Materijalni troškovi	Iznos u EUR	Broj jedinica	Ukupno EUR
Gorivo	500	12	6000
Ukupno			6000
3. Usluge	Iznos u EUR	Broj jedinica	Ukupno EUR
Marketing	3000	1	3000
Reprezentacija	1000	1	1000
Ukupno			4000
4. Finansiski rashodi	Iznos u EUR	Broj jedinica	Ukupno EUR
Takse	200	1	200
Bankarske provizije	30	12	360
Ukupno			560
Ukupno(1+2+3+4)			16.842,00

Obračunom navedenih zarada zaposlenih i ostalih troškova dobili smo iznos od 97.334,16 eura koliko bi bilo potrebno za prvu godinu rada upravljača.

Iz prethodnih projekcija se zaključuje da je za osnovne zarade sa pratećim troškovima za prvi petogodišnji ciklus potrebno približno 486 hiljada eura. Na taj iznos moramo dodati inflaciju koja je 17,2 %, uvećanja zarada za noćni rad, vjerske i državne praznike. Njihov tačan iznos nije moguće utvrditi unaprijed za pet godina. Tu su takođe troškovi održavanja opreme, variranje cijene goriva, nabavka dodatne opreme i sl. Varijabilni troškovi će iznositi oko 3%, na osnovu čega smo dali projekciju povećanja troškova za 20% na nivou godine. To nas dovodi do zaključka da će za prvih pet godina rada Spomenika prirode Kanjon Cijevne bilo bi potrebno oko 584 hiljada eura.

Nacrtom Plana upravljanja za prvih pet godina predviđeno je da za realizaciju planiranih aktivnosti bude opredjeljeno 61,5 hiljadu eura. Kada se taj iznos zbroji sa prethodno procijenjenim potrebama za rad upravljača ovog zaštićenog područja dobijamo **procjenu troškova rada upravljača za prvih pet godina u iznosu od 645 hiljada eur.**

Ovom projekcijom nije predviđena kupovina automobila i drugih prevoznih sredstava, mobilnih telefona, opreme posebne namjene i sl, za koju koje preporučujemo da se nabave iz donacija.

Izvori sredstava za upravljanje zaštićenim područjima definisani su članom 57 Zakona o zaštiti prirode i uključuju i **naknade za korišćenje zaštićenog područja**, Naknade za korišćenje zaštićenog područja propisuje upravljač u skladu sa zakonom koji predviđa da to, između os-

talog, mogu biti ulaznice, naknade za pružanje usluga posjetiocima, naknade za vođenje ugositeljskih, smještajnih i sličnih kapacitet na teritoriji parka, za korišćenje mineralnih sirovina, iznajmljivanje objekata i opreme, posmatranje ptica, ribolov, sakupljanje i otkup šumskih plodova i slično.

U nastavku je tabelarno prikazana projekcija ostvarivanja primitaka po osnovu naplate naknada za korišćenje prirodnih dobara u zaštićenim područjima. Kao osnov za približnu visinu obračuna

po jedinici pojedinačne usluge uzeta je odluka o obračunu i plaćanju naknada za korišćenje dobara nacionalnih parkova²⁵. Pojedinačno su prikazane sledeće vrste aktivnosti, na osnovu kojih je moguća naplata naknada: aktivnosti vezane za infrastrukturne objekte za proizvodnju, preradu i distribuciju; naplata ulaznica i za organizovane aktivnosti u spomeniku prirode; za aktivnosti na vodi; za sportski ribolov i naplata naknada po osnovu smještaja u zaštićenoj zoni. Sve vrijednosti su izražene sa PDV-om.

Tabela br 5 Prikaz naknada od infrastrukturnih objekata za proizvodnju, preradu i distribuciju

Infrastrukturni objekti	Jedinica Mjere	Obračunski period	Vrijednost naknade
Trafostanice	Kom	godina	200,00
Taksa za dalekovode 400 kv	m ²	godina	10,00
Taksa za dalekovode 220 kv	m ²	godina	7,00
Taksa za dalekovode 110 kv	m ²	godina	5,00
Taksa za dalekovode 35 kv	m ²	godina	3,00
Taksa za dalekovode 10 kv	m ²	godina	1,00
Telekomunikacioni objekti (objekti za pokrivanje tv signala i mobilne mreže, radio difuzni sistemi	po objektu	godina	1500,00
Telekomunikacioni sistemi sa baznom stanicom	po objektu	godina	750,00

Naknade iz tabele br 5 predstavljale bi stabilan izvor prihoda u narednom periodu.

²⁵ Odluka o visini i načinu obračuna i plaćanja naknada za korišćenje dobara nacionalnih parkova (Sl.list Crne Gore brojevi 52/19, 55/20 i 79/20).

Tabela br 6 Prikaz naknada za ulaznice i organizovane aktivnosti

Ulaznice i organizovane aktivnosti	Jedinica mjere	Obračunski period	Vrijednost naknade
Posjete pećinama	po osobi	dan	2,00
Posjete vidikovcima	po osobi	dan	1,00
Kamp zona	po osobi	dan	2,00
Prostor za loženje vatre	po osobi	dan	1,00
Iznajmljivanje bicikala	po osobi	sat	3,00
Iznajmljivanje bicikala	po osobi	dan	15,00
Naknada za ATV (ne kategorisani putevi)	po osobi	dan	10,00
Via ferata	po osobi	dan	10,00
Via ferata sa vodičem	po osobi	dan	15,00
Obuka za alpinizam, instruktor	po osobi	godina	300,00
Edukativne ture sa vodičem	po osobi	dan	10,00
Posmatranje ptica sa vodičem	po osobi	dan	10,00
Naknada za paraglajding	po osobi	skok	20,00
Naknada motogljajding	po osobi	skok	20,00
Naknada za motogljajding instruktor	po osobi	godina	300,00
Naknada za paraglajding instruktor	po osobi	godina	300,00

Tabela br 7 Prikaz naknada za aktivnosti na vodi

Naknade za aktivnosti na vodi	Jedinica mjere	Obračunski period	Vrijednost naknade
Iznajmljivanje kajaka	jednosjed	sat	2,00
Iznajmljivanje kajaka	dvosjed	sat	4,00
Naknada za obuku za vožnju kajaka	po osobi	godina	100,00
Dozvola za spust kajakom u sopstvenoj režiji (pakrafting)	po osobi	dan	4,00

U zoni spomenika prirode moguće je ostvariti prihode po osnovu sportskog ribolova. Ova analiza preporučuje da se rijeka Cijevna podijeli na dvije ribolovne zone. Zone će biti određene na osnovu potreba za zaštitom ribljeg fonda i ihtiofaune.

Napomena: ribolovne zone se odnose na rijeku Cijevnu, ne na zone Spomenika prirode.

Tako bi u **I-oj** zoni bio najveći stepen zaštite riblje

populacije i dozvoljen bi bio samo fly fishing. U ovoj zoni nije dozvoljen izlov ribe, koristio bi se princip uhvati i pusti. Dozvole se izdaju na dnevnom nivou.

U **II-oj** zoni bi bio dozvoljen sportski ribolov ostalim ribolovnim tehnikama. U ovoj zoni je dozvoljen izlov do tri ribe, ostale se moraju vratiti u rijeku. Dozvole se izdaju na dnevnom i mjesečnom nivou.

Tabela br 8 Prikaz naknada od sportskog ribolova

Naknade od sportskog ribolova	Jedinica mjere	Obračunski period	Vrijednost naknade
Dozvola za sportski ribolov I zona fly fishing	po osobi	dan	20,00
Dozvola za sportski ribolov II zona fly fishing	po osobi	dan	10,00
Dozvola za sportski ribolov II zona fly fishing	po osobi	mjesec	30,00
Dozvola za sportski ribolov II zona	po osobi	dan	10,00
Dozvola za sportski ribolov II zona	po osobi	mjesec	30,00
Dozvola za obuku fly fishing (licencirani instruktor)	po osobi	godina	100,00
Dozvola za organizovanje profesionalnih takmičenja	po osobi	dan	4,00
Dozvola za organizovanje amaterskih takmičenja	po osobi	dan	1,00

Ovdje moramo naglasiti da nije urađena ribarska osnova. Na osnovu razgovora sa lokalnim sportskim ribolovcima smo obaviješteni da stanje ribljeg fonda nije na zadovoljavajućem nivou, ali treba računati na prihod od ovih naknada u

narednom periodu. Rijeka Cijevna treba da bude prepoznata po ribljem fondu, tako da preporučujemo da u narednom periodu **dio sredstava bude uložen u zaštitu i poribljavanje.**

Tabela br 9 Procjena naknada za ostale

Ostale naknade	Jedinica mjere	Obračunski period	Vrijednost naknade
Naknada za izdavaoce smještaja (hotel,motel, pansion)	m ²	godina	1,00
Naknada za ugostiteljske i prodajne objekte	m ²	godina	1,00
Naknada za komercijalno korišćenje plaža i kupališta	m ²	godina	3,00
Dozvola za sakupljanje ljekovitog bilja (pravno lice)	korisnik	godina	150,00
Dozvola za sakupljanje ljekovitog bilja (fizičko lice)	po osobi	dan	5,00
Dozvola za sakupljanje ljekovitog bilja (fizičko lice)	po osobi	godina	50,00
Naknada za korišćenje znak Spomenik prirode	korisnik	godina	150,00
Igrani i komercijalni filmovi	korisnik	dan	200,00
TV reklame i spotovi	korisnik	dan	300,00

Nadalje, navedene su prednosti i nedostaci od uspostavljanja i uvođenja posebnih naknada u zaštićenom području

Prednosti	Nedostaci
<ul style="list-style-type: none"> - stvaranje sopstvenih izvora finansiranja; - dostupnije finansiranje kapaciteta Spomenika prirode, kako ljudskih, tako i infrastrukturnih; - veća mogućnost finansiranja istraživačkog rada i monitoringa; - mogućnost sprovođenja edukacije; - komercijalizacija sportskog ribolova u kontrolisanim uslovima; - kontrola zagađenja Spomenika prirode; bolje pružanje usluga u Spomeniku prirode; - mogućnost razvoja eko turizma; - napuštanje tradicionalnih načina upravljanja; - mogućnost proširenja usluga. 	<ul style="list-style-type: none"> - negativni stavovi lokalnog stanovništva; - nepovoljna političko ekonomska situacija; - ljudski faktor, nedovoljno iskustvu u naplati naknada; - mogućnost preklapanja naknada sa opštinom i državom; - potencijalno izbjegavanje zakonskih obaveza, neriješeni imovinsko pravni odnosi - slaba mogućnost prinudne naplate, male kazne i dugi sudski procesi; - opasnost povećanja ilegalnih radnji, najčešće krivolova.

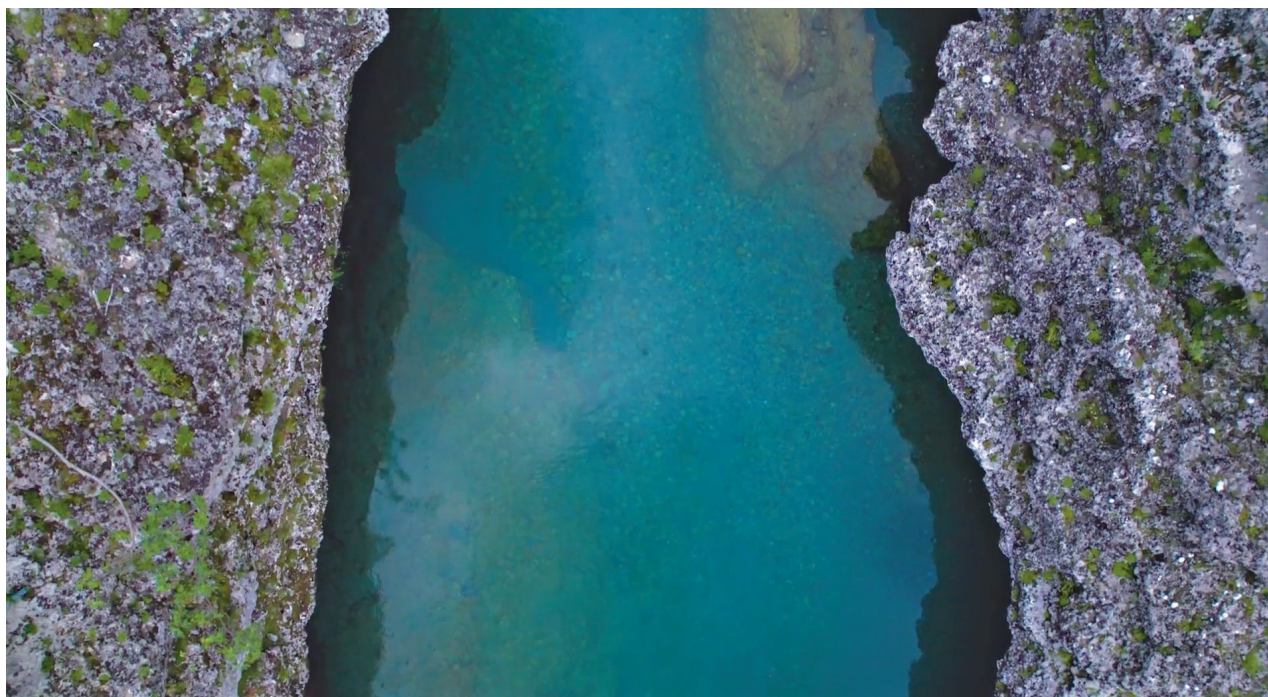
U konačnom, u cilju što efikasnijeg ostvarivanja prihoda po osnovu naplate naknada u narednom periodu će biti potrebno detaljno mapirati sve privredne subjekte, koji potencijalno mogu biti obveznici plaćanja naknada za ovo zaštićeno područje.

Analiza je pokazala da upravljač za prvih pet godina ne može postići finansijsku održivost. Očekivanja su da bi procenat sopstvenih prihoda mogao postepeno rasti za oko 10%, iz godine u godinu čime bi tokom pete godine upravljač mogao do 50 % svojih sredstava finansiranja obezbjeđivati iz sopstvenih prihoda i donacija.

6. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Socio-ekonomske prilike na područja Spomenika prirode Kanjon Cijevna karakterišu negativni trendovi, uključujući depopulaciju područja i negativna demografska kretanja, nezaposlenost, nedovoljne razvojne mogućnosti za mlade. Na ovom područja kao i u neposrednom okruženju zaštićenog područja živi mali broj stanovnika pa su samim tim i negativni pritisci na prirodne resurse manji.

Međutim i pored prisustva manjeg broja stanovnika upravljanje resursima na ovom području do sada nije bilo adekvatno. Od formalnog proglašenja zaštite 2017. godine do danas nijesu evidentirani pozitivni trendovi i efekti kako na biodiverzitet područja, tako ni na socio-ekonomske prilike za lokalno stanovništvo. Trenutna povećana pažnja javnosti po pitanju nedozvoljene eksploataciji pijeska i šljunka zaustavila je ili pak smanjila ove aktivnosti i u koritu rijeke Cijevne. Budući upravljač treba da iskoristi taj momenat i u saradnji sa nadležnim institucijama na državnom nivou u potpunosti zaustavi ove nelegalne aktivnosti u kanjonu Cijevne.

Jedan od izazova za rad upravljača će svakako biti i pitanje urbanizacije gdje je potrebno uspostaviti jasne kriterijume i odgovarajuće korake kako se ne bi dozvolilo da uslijed razvoja novih ekonomskih djelatnosti i turističke valorizacije područja dođe do trajne prostorne degradacije uslijed nekontrolisane gradnje u kanjonu rijeke Cijevne.

Kreiranje povoljnih ekonomskih prilika uz uvažavanje zaštite prirode je još jedan od zadataka budućeg upravljača. Podsticanjem razvoja poljoprivrede, održivih vidova turizma uz poboljšanje infrastrukture i otvaranjem novih razvojnih mogućnosti upravljač treba da gradi dobru komunikaciju i povjerenje sa lokalnom zajednicom kako bi zajedničkim naporima kreirali povoljnije uslove za

život i rad na ovom području.

Za uspješno upravljanje područjem potrebno je uspostaviti i odgovarajuću upravljačku strukturu sa kadrom tehnički opremljenim i edukovanim za poslove zaštite prirode, ali i održive prakse korištenja prirodnih resursa koja će, uz dobru saradnju i interakciju sa lokalnom zajednicom donositi benefite i predstavljati okosnicu budućeg lokalnog ruralnog razvoja.

Stoga i upravljač ovog zaštićenog područja da bi sproveo Plan upravljanja i odgovorio na sve izazove koje upravljanje zaštićenim područjem nosi treba da ima odgovarajuće kapacitete. U trenutku izrade ovog dokumenta još uvijek ne postoji

definisana struktura upravljača niti sistematizacija radnih mjesta.

Lokalna samouprava Tuzi mora obezbijediti adekvatne uslove za rad budućeg upravljača, kako tehničke (prostor za rad, opremu) tako i finansijske. Analiza je pokazala da će za prvih pet godina rada Spomenika prirode Kanjon Cijevne bilo bi potrebno oko 645 hiljada eura (uključujući i troškove realizacije aktivnosti predviđene Planom upravljanja) što se mora na adekvatan način adresirati godišnjim budžetima Opštine.

Nakon uspostavljanja upravljača prioritetne aktivnosti u prvoj godini su vezane za unapređenje administrativnih, ljudskih i tehničkih kapaciteta, odnosno donošenje neophodnih propisa, pravilnika i protokola, vizuelnog identiteta, zatim uspostavljanje efikasne službe zaštite, njeno tehničko opremanje, obilježavanje granica područja. Pored toga važno je uspostaviti dobru komunikaciju kako sa korisnicima prostora tako i sa relevantnim institucijama i subjektima važnim za funkcionisanje zaštićenog područja.

Uspostavljanjem službe zaštite stvorice se i uslovi za realizaciju prioritetnih aktivnosti, a to su analiza stanja životne sredine, uspostavljanje monitoringa prioritetnih vrsta i staništa, uspostavljanje baza podataka kao i kreiranje mjera zaštite i revitalizacije. Paralelno sa ovim potrebno je raditi na smanjenju ili eliminisanju i drugih identifikovanih pritisaka na biodiverzitet i prirodne vrijednosti parka (nelegalni ribolov, eksploatacija pijeska i šljunka, zagađivanje, komunalni otpad, neplanska gradnja,...)

Takodje, od uspostavljanja efikasnog upravljača neophodno je kontinuirano raditi na jačanju

kapaciteta upravljača, na razvoju lokalnih proizvoda zasnovanih na održivoj poljoprivredi i turizmu, kao i na razvoju i implementaciji edukativnih programa.

Kako se ovo područje bude razvijalo i uspostavljao održivi finansijski okvir, otvoriće se potreba za širenjem ili formiranjem dodatnih službi/sektora/radnih grupa neophodnih za sprovođenje Plana upravljanja. U prvom redu to bi bili posebni sektor za razvoj projekata, koji uz adekvatne kapacitete i dalje širenje može predstavljati i značajan izvor finansiranja zaštićenog područja, kao i sektor za unapređenje komunikacije i saradnje sa lokalnom zajednicom koji bi doprinijeli razvoju turizma i poljoprivrede.

Poseban izazov za upravljača će biti pronalazak kadra koji već posjeduje znanja i iskustva iz gore navedenih oblasti, što u praksi nije lako naći, jer formalno obrazovni programi velikim dijelom nijesu oblikovani prema svim potrebama i zadacima zaposlenih u zaštićenim područjima. Stoga je poseban zadatak menadžmenta ovog područja da osigura razvoj kapaciteta zaposlenih kadrova kako bi mogli odgovoriti na sve izazove u zaštićenim područjima. U tu svrhu smo kreirali listu potrebnih kadrovskih kompetencija upravljača (prilog 2) koja ima za cilj da olakša donosiocima odluka da efikasnije izvrše sistematizaciju radnih mjesta u upravljačkoj strukturi, definišu radne obaveze i zadatke ili pripreme oglase za zapošljavanje. Lista je kreirana na osnovu preporuka datih u IUCN vodiču za kompetencije u zaštićenim područjima (Appleton 2016) kao i dosadašnjih praksi rada i funkcionisanja zaštićenih područja u Crnoj Gori.

Prilog 1 - UPITNIK KORIŠTEN ZA RAZGOVORE SA ZAINTERESOVANIM STRANAMA

Institucija / organizacija / grupa zainteresovanih strana, datum razgovora
Ime, kontakt detalji

1. Koje su vaše djelatnosti?
2. Na koji način su povezane sa ovim prostorom? (da li zavise od, utiču na, i zavise i utiču)
3. Da li stanje prirode na ovom prostoru utiče na vaše djelatnosti? Kako?
4. Da li je uspostavljanje ovog ZP imalo uticaj na vaše djelatnosti? Pozitivne? Negativne?
5. Da li koristite resurse ZP Spomenik prirode Kanjon Cijevna? Ako da, na koji način (rekreacija, poljoprivreda, šumarstvo, vodosnabdjevanje, turizam, ostalo...)?
6. Da li koristite resurse u oblastima u blizini ovog ZP? Ako da, na koji način (stambeno, poljoprivreda, šumarstvo, vodosnabdjevanje, turizam, rekreacija, ostalo...)
7. Planirate li razvoj postojećih ili novih aktivnosti u/ oko ZP?
8. Da li aktivnosti nekih drugih aktera utiču na vaše djelatnosti? Kako? Da li imate saradnju sa njima?
9. Jeste li učestvovali u dosadašnjim konsultacijama o proglašenju ZP? Smatrate li da ste imali mogućnost da iznesete svoje mišljenje i da je ono uzeto u obzir?
10. Koliko vam je važna Cijevna? Šta ona za vas znači?
11. Kako biste je opisali? Koje su po vama glavne osobine/vrijednosti? Šta bi bio njegov simbol?
12. Navedite 3 potencijala za valorizaciju područja
13. Koje su najveće prijetnje po prirodu Kanjona Cijevne? Šta je najviše ugrožava?
14. Da li imate nekih problema koji su vezani za ovaj prostor?
15. Šta vidite kao pozitivne ishode uspostavljanja ZP? Socio-ekonomske koristi?
16. Šta vidite kao negativne ishode uspostavljanja ZP? Socio- ekonomske štete?
17. Na koje barijere ovo ZP može naići u svom radu?
18. Šta mislite da treba da budu prioritetne aktivnosti ZP?
19. Što mislite kako treba upravljati ZP? Imate li neke predloge? Koje aktere iz lokalne zajednice biste uključili u upravljanje zaštićenim područjem?
20. Da li mislite da treba da budete dio upravljanja ovim ZP? Kako?
21. Na koji način mislite da bi ovo ZP trebao da se finansira? Imate li predlog izvora finansiranja?
22. Na koji način/putem kojih kanala informisanja i na koje teme biste voljeli da komunicirate sa upravljačem Parka?
23. Na koji način želite da se Vaš glas u upravljanju ZP čuje?
24. Koga bi još preporučili za ovakav razgovor?

Lista predstavnika institucija, organizacija i lokalnog stanovništva sa kojima su obavljene intervjui

Ime i prezime	Institucija/svojstvo
Ismeta Gjoka	Sekretarijat za poljoprivredu I ruralni razvoj
Hasan Hadziablahović	Sekretarijat za prostorno planiranje
Adnan Drešević	Sekretarijat za poljoprivredu I ruralni razvoj
Sandra Ljekočević	Sekretarijat za poljoprivredu I ruralni razvoj
Besnik Gjokiq	Sekretarijat za poljoprivredu I ruralni razvoj i turistički vodič
Denis Ljulanović	Vlasnik restorana Tvrdjava
Ramadan Bećiraj	Udruženje pčelara Bletari
Sead Ljuljanaj	Udruženje maslinara
Leonora Dedivanović	Lokalna turistička Organizacija Tuzi
Ljuidž Camaj	Geograf i predsjednik NVO Labeati
Maraš Kaljaj	MZ Rranza e Sukes
Mark Djurašaj	Kafe bar Cemi/ poljoprivredno domaćinstvo
Dzevdet Pepić	Gradjanski aktivista i profesor istorije u skoli M. Lekić
Pal Drešaj	FK Dečić
Les Camaj	MZ Zatrijebač
Vinko Prankočaj	Udruženje Zatrijebač/organizator sajma hrane u Zatrijebču
Ilir Gočaj	MZ Traboin

Prilog 2 - POTREBNE KADROVSKE KOMPETENCIJE UPRAVLJAČA

1. Kompetencije za upravljanje zaštićenim područjem/menadžment (direktor, šefovi službi)

KATEGORIJA RADA: PLANIRANJE I MENADŽMENT		
OBLAST RADA I SVRHA	OPIS ZADATAKA	OPIS POTREBNIH KOMPETENCIJA I ZNANJA
Politika zaštite prirode, planiranje i projekti Svrha: Obezbeđivanje strateškog i planskog okvira za upravljanje zaštićenim područjima	Razvija i priprema predloge projekata i planove za zaštićeno područje	Potencijalni izvore finansiranja, aplikacioni formati različitih donatora
	Implementacija projekata i planova	Projektni menadžment, sistem monitoringa i evaluacije projekata, primjenu indikatora za monitoring procesa
	Upravljanje projektima izgradnje infrastrukture	Pravni okvir za izgradnju infrastrukture, procedure tendera i dodjele ugovora, koncept procjene uticaja na životnu sredinu i relevantnu legislativu
	Koordinacija aktivnosti u Parku sa ostalim korisnicima prostora	Poznavanje različitih aktera, svojinskih prava, načina korištenja, relevantnih propisa
Liderstvo i razvoj Svrha: Osnivanje i održavanje dobro vođenih upravljačkih struktura za efikasno upravljanje zaštićenim područjima	Unapređenje institucionalnih kapaciteta Parka	Pricipi razvoja institucionalnih kapaciteta, osiguravanje finansijskih sredstava, nacionalni sistem podrške zaštićenim područjima
	Uspostavljanje procedura za strateško, plansko i adaptivno upravljanje zaštićenim područjem i praćenje uspjeha	Strateško i plansko upravljanje, principi adaptivnog upravljanja, principi monitoringa procesa
	Uspostavljanje saradnje sa drugim organizacijama	Poznavanje svih aktera vezanih za Park, njihovih odgovornosti, uloga i prava, metode komunikacije i umrezavanja, građenja partnerstava
	Uspostavljanje participativnog upravljanja Parkom	Poznavanje aktera, principi učešća javnosti u upravljanju
	Promovisanje i implementacija inovacija u upravljanju Parkom	Poznavanje najnovijih dostignuća i trendova u upravljanju zaštićenim područjima, primjera dobre prakse, novih alata i tehnologija koje mogu pomoći u upravljanju
	Efektivno upravljanje znanjem i informacijama	Principi i prakse upravljanja znanjem i informacijama, informacioni bezbjedonosni protokoli, pravni zahtjevi po pitanju pristupa i korištenja informacija, uspostavljanje sistema za cuvanje i pristup informacijama
	Uvođenje standarda u sistem upravljanja	Poznavanje relevantnih standarda (npr. ISO 9000, ISO 14000, ISO 24000)

Upravljanje ljudskim resursima Svrha: Uspostavljanje adekvatne, kompetentne, dobro vođene i podržane radne snage za zaštićena područja	Razvoj organizacione strukture i sistematizacije	Poznavanje normi organizacione strukture, potrebnih kompetencija
	Osiguravanje stabilnog, zdravog, sigurnog radnog ambijenta	Poznavanje legislative iz domena rada i radnih prava, bezbjednosti na radu
	Pripremanje i sprovođenje programa javanja kapaciteta	Procjena kadrovskih potreba, tehnike treninga i ucenja, dijapazon opcija za unapređenje kapaciteta
	Nadzor, evaluacija i motivisanje zaposlenih	Procedure vezane za rad, načine procjene uspjeha rada, tehnike motivacije, komunikacije, rješavanja konflikata
Finansijski menadžment Svrha: Obezbeđivanje da se zaštićena područja adekvatno finansiraju i obezbede resursima, kao i da se resursi efikasno raspoređeni i korišćeni	Priprema biznis plana za Park	Poznavanje principa biznis planiranja, relevantne legislative, politika i praksi, opcija za diversifikaciju izvora finansiranja
	Priprema godišnjih budžeta, finansijskih planova	Relevantna legislativa i norme za budžetiranje, finansijsko planiranje i računovodstvene procedure
	Finansijsko izvještavanje	Relevantna legislativa i procedure izvještavanja i revizije
	Osiguravanje sigurnih izvora prihoda za Park	Relevantna legislativa, pravila i norme, potencijalni izvori finansiranja, politike i kriterijumi potencijalnih donatora
	Pregovaranje i nadzor nad ugovorima i koncesijama	Relevantna legislativa, pravila i norme, detalji ugovora
Administracija i izvještavanje Svrha: Uspostavljanje i sprovođenje procedura za upravljanje informacijama, dokumentovanje i izveštavanje	Izvjestavanje o radu Parka	Zahtjevi i formati izvjestaja, analitičke vještine
	Obezbeđivanje dokumentacije	Protokoli sastanaka, tehnike komunikacije i upravljanja sastancima, sistemi čuvanja i pristupa dokumentima, pravni zahtjevi za čuvanje i pristup informacijama i dokumentima
	Nadzor nad radom Parka i izvještavanje o radu	Poznavanje sistema za praćenje uspjeha (npr. METT), nacionalni zahtjevi za monitoring i izvještavanje
Komunikacija i saradnja Svrha: Izgradnja i korišćenje veština potrebnih za efikasnu komunikaciju i saradnju	Održavanje efektivne komunikacije sa zaposlenima, i ostalim akterima i partnerima Parka	Poznavanje komunikacionih tehnika, strategija i principa efektivne komunikacije u kompleksnim situacijama

KATEGORIJA RADA: PRIMJENJENA ZAŠTITA

OBLAST RADA I SVRHA	OPIS ZADATAKA	OPIS POTREBNIH KOMPETENCIJA
Zaštita biodiverziteta Svrha: Obezbeđivanje održavanja ekoloških vrijednosti zaštićenih područja kroz upravljanje i praćenje vrsta, njihovih staništa, ekosistema i korišćenja prirodnih resursa	Upravlja programima zaštite ključnih staništa i vrsta	Poznavanje ekoloških aspekata, najboljih praksi i pristupa u zaštiti
	Upravljanje programima za održivo korišćenje prirodnih resursa u Parku	Poznavanje potencijala prirodnih resursa, principa održivog korišćenja, relevantnu regulativu
Sprovođenje zakona Svrh: Osigurati da se poštuju zakoni, propisi i prava koja utiču na zaštićena područja i biodiverzitet	Upravlja razvojem i sprovođenjem strategija, planova i operativnih procedura za sprovođenje zakona u Parku	Poznavanje relevantne legislative, sistema sprovođenja zakona,
	Koordinise sprovođenje zakona sa drugim relevantnim službama i institucijama (inspekcije, policija, tužilaštvo, sudstvo)	Poznavanje uloge i nadležnosti drugih institucija, procedure zajednickog djelovanja
	Upravlja donošenjem propisa na nivou Parka	Poznavanje legislative, pravnih procedura
Lokalne zajednice i kultura Svrha: Uspostavljanje sistema upravljanja zaštićenim područjima koji zadovoljavaju potrebe i prava lokalnih zajednica	Upravlja razvojem planova i strategija za uključivanje lokalnih zajednica u rad Parka i stara se o njihovom sprovođenju	Poznavanje propisa, praksi i pristupa za učešće javnosti, poznavanje specifičnosti lokalnih zajednica, njihovih interesa, principa dobrog upravljanja i komenadžmenta, tehnike participativnog planiranja, vještine komunikacije, pregovaranja, rješavanja konflikata
	Omogućava aktivnosti koje podržavaju održivi razvoj lokalnih zajednica	Poznavanje potreba lokalnih zajednica, izvora podrške za lokalni ekonomski razvoj

Turizam, rekreacija, posjecivanje Svrha: Pružanje ekološki i ekonomski održivih mogućnosti za turizam i rekreaciju u i oko zaštićenih područja	Upravlja razvojem planova za turizam, rekreaciju i posjećivanje u Parku	Poznavanje sektora turizma, relevantnih propisa i strategija, opcija za turističke aktivnosti u zaštićenom području
	Uspostavljanje infrastrukture za posjetioce (centri za posjetioce, info punktovi i sl)	Propisi i procesi za izgradnju i postavljanje turističke infrastrukture, principi i prakse smanjenja ekološkog otiska turističke infrastrukture, procedure nabavki, ugovaranja i nadzora nad izgradnjom turističke infrastrukture
	Razvoj biznis planova i sistema naplata za turističke proizvode u Parku	Principi biznis planiranja i budžetiranja, ekonomske analize, formiranje cijena, relevantna legislativa
	Uspostavljanje partnerstava i sporazuma sa lokalnim zajednicama i biznismima za razvoj turizma i rekreacije	Poznavanje lokalne ekonomije i drugih prilika, principa razvoja malih biznisa
Jačanje svijesti i edukacija Svrha: Obezbeđivanje da lokalni akteri, posjetioci, donosioci odluka i šira javnost budu svjesni zaštićenih područja, njihove svrhe i vrijednosti i način na koji se njima upravlja	Upravlja razvojem komunikacione strategije Parka	Principi, prakse i tehnike edukacije, podizanja svijesti i društvenog marketinga, participativni proces planiranja
	Upravlja razvojem imidža i brenda Parka	Principi brendiranja za zaštićena područja, tehnike marketinga
	Upravlja dizajnom i implementacijom kampanja po aktualnim pitanjima	Tehnike sprovođenja kampanja
	Upravlja razvojem medijske strategije za Park	Principi saradnje sa medijima, poznavanje glavnim medijskih aktera i njihovih programa

2. Kompetencije i znanja potrebna za stručne službe Parka - Savjetnici u službama za stručno administrativne poslove i za razvoj

KATEGORIJA RADA: PLANIRANJE I MENADŽMENT		
OBLAST RADA I SVRHA	OPIS ZADATAKA	OPIS POTREBNIH KOMPETENCIJA I ZNANJA
Upravljanje ljudskim resursima Svrha: Obezbeđivanje strateškog i planskog okvira za upravljanje i zaštićenim područjima	Priprema radnih planova i monitoring njihove implementacije	Ciljevi, očekivani ishodi plana upravljanja
	Priprema i sprovođenje planova obuka i edukacije	Tehnike procjene potreba za obukama, načini kako obezbijediti obuke i edukaciju, metode procjene uspješnosti programa obuke
Finansijski menadžment Svrha: Obezbeđivanje da se zaštićena područja adekvatno finansiraju i obezbede resursima, kao i da se resursi efikasno raspoređeni i korišćeni	Vodi evidenciju prihoda i rashoda, računa i inventara	Poznavanje propisa iz domena računovodstva, računovodstveni i druge administrativne sisteme organizacije
	Priprema finansijskih i materijalnih izvještaja	Pravila i zahtjeve po pitanju izvještavanja, revizije, računovodstva
	Sprovodi procedure nabavki	Poznavanje propisa javnih nabavki
	Pripremanje budžeta i planova prihoda i rashoda	Poznavanje principa budžetiranja, materijalnih potreba Parka
Administracija i izvještavanje Svrha: Uspostavljanje i sprovođenje procedura za upravljanje informacijama, dokumentovanje i izveštavanje	Priprema analitičke i tehničke izvještaje i procjene	Poznaje strukturu sadržaj specifičnih izvještaja i drugih dokumenata, analitičke vještine
	Priprema zvanične izvještaje i projekte	Poznaje zahtjeve za izvještavanje i formate izvještaja
	Održava dokumentaciju	Poznaje sisteme čuvanja i zavođenja dokumenata, upravljanja informacijama
Komunikacija i saradnja Svrha: Izgradnja i korišćenje veština potrebnih za efikasnu komunikaciju i saradnju	Pismeno i usmeno prezentuje planove, programe i rezultate rada	Poznavanje tehnika prezentacije, različitih kanala komunikacije i audiovizuelnih pomagala za efektivnu komunikaciju
	Sprovodi programe obuka i edukacije za zaposlene	Pedagoške i didaktičke metode, dobro poznavanje teme treninga i obuke
	Fasilitira sastanke i radionice	Tehnike fasilitacije i vodjenja sastanaka i radionica, poznavanje principa participacije, poznavanje protokola i procedura za zvanične sastanke

KATEGORIJA RADA: PRIMJENJENA ZAŠTITA

OBLAST RADA I SVRHA	OPIS ZADATAKA	OPIS POTREBNIH KOMPETENCIJA
Zaštita biodiverziteta Svrha: Obezbeđivanje održavanja ekoloških vrijednosti zaštićenih područja kroz upravljanje i praćenje vrsta, njihovih staništa, ekosistema i korišćenja prirodnih resursa	Osmišljava i sprovodi programe istraživanja i monitoringa staništa i vrsta	Poznavanje ekoloških aspekata ciljanih staništa i vrsta, metode monitoringa, indikatore monitoringa, terenske vještine, statistička obrada podataka, istraživačke vještine
	Doprinosi nacionalnim procjenama i monitorinzima biodiverziteta	Specijalističko znanje o pojedinim taksonomskim grupama i staništima, nacionalne kriterijume za zaštitu ugroženih vrsta i staništa, nacionalne indikatore praćenja stanja biodiverziteta
	Upravljanje programima restoracije staništa	Poznavanje ekoloških aspekata, pristupa i najboljih praksi restoracije ugroženih staništa
	Priprema i sprovodi mjere zaštite ciljanih vrsta i staništa	Detaljno poznavanje ciljanih vrsta i staništa, adekvatne pristupe u zaštiti, istraživačke, analitičke, terenske vještine
	Priprema, predlaže i sprovodi mjere za održivo korišćenje prirodnim resursima	Detaljno poznavanje ekoloških aspekata, mogućnosti održivog korišćenja, sprovođenje procjena za korišćenje, istraživačke i analitičke vještine
Sprovođenje zakona Svrh: Osigurati da se poštuju zakoni, propisi i prava koja utiču na zaštićena područja i biodiverzitet	Prikuplja relevantne podatke potrebne za podršku sprovođenja zakona (npr. stanje na terenu, podaci sa GIS-a, informacije od lokalnog stanovništva) i pruža podršku službi zaštite i drugim institucijama	Poznavanje operativnih procedura, metode sakupljanja podataka iz različitih izvora, poznavanje relevantne legislative i nadležnosti aktera u lancu sprovođenja zakona
	Sarađuje sa lokalnim stanovništvom na sprečavanju nelegalnih radnji	Poznavanje i saradnja sa lokalnim zajednicama, vještine komunikacije i rješavanja konflikata
	Procesuiru prijave protiv prestupnika u Parku	Poznavanje pravnih procesa i operativnih procedura

Lokalne zajednice i kultura Svrha: Uspostavljanje sistema upravljanja zaštićenim područjima koji zadovoljavaju potrebe i prava lokalnih zajednica	Stara se o zaštiti kulturnog nasljeđa	Specifična znanja vezana za očuvanje i restoraciju kulturnog nasljeđa
	Održava dobar i produktivan odnos sa lokalnim zajednicama	Poznavanje lokalnih zajednica, vještine komunikacije i rješavanja konflikata
	Osmišljavanja i sprovodi programe i projekte vezane za socio-ekonomski pitanja unutar Parka	Istraživačke, analitičke, terenske vještine, izvještavanje
	Pružna podršku lokalnom stanovništvu za razvoj projekata i inicijativa	Poznavanje razvojnih potreba i planova lokalnog stanovništva, principa učešća javnosti, izvora finansijskih podrški
	Pružna podršku lokalnom stanovništvu za razvoj malih biznisa	Poznavanje relevantne legislative, planiranje malih preduzeća, marketing, menadžment
Turizam, rekreacija, posjecivanje Svrha: Pružanje ekološki i ekonomski održivih mogućnosti za turizam i rekreaciju u i oko zaštićenih područja	Informisanje i edukacija turista i posjetilaca	Vještine interpretacije
	Nadzor nad ekološkim otiskom turizma i rekreacije u Parku	Monitoring uticaja posjetilaca, poznavanje opcija i praksi za smanjenje uticaja posjetilaca
	Marketing turističkih proizvoda u Parku	Poznavanje opcija i metoda marketinga
Jačanje svijesti i edukacija Svrha: Obezbeđivanje da lokalni akteri, posjetioci, donosioci odluka i šira javnost budu svjesni zaštićenih područja, njihove svrhe i vrijednosti i način na koji se njima upravlja	Dizajnira i sprovodi programe edukacije i podizanja svijesti i prateće materijale	Principi ekološke edukacije, poznavanje različitih edukativnih metoda i pristupa
	Planira i organizuje posebne događaje (radionice, sajmovi, otvoreni dani, proslava važnih datuma...)	Principi event menadžmenta
	Upravlja i održava sadržaj o Parku na internetu i društvenim mrežama	Poznaje komunikacionu strategiju Parka, različite aspekte online prezentacija, korištenje adekvatnih programa i aplikacija
	Osmišljava i sprovodi formalne edukativne programe	Priprema priručnika i programa za formalne edukativne programe (ishodi učenja, plan lekcija i sl), poznavanje edukativnih i pedagoških metoda

Terenski rad Svrha: Pravilno i bezbedno izvođenje terenskog rada i praktičnih zadataka	Osmišljava, organizuje i izvještava o terenskom radu (istraživanje, monitoring, periodične posjete)	Poznavanje terena, ekoloških aspekata vrsta i staništa, izvještavanje
	Upravlja opremom za terenski rad (plan potreba, nabavke, održavanje, korištenje)	Procedure inventarizacije, javnih nabavki, osnovnog održavanja
Tehnologija i IT vještine Svrha: Korišćenje tehnologije za podršku upravljanju zaštićenim područjima	Koristi relevantne IT metode za sakupljanje, obradu, čuvanje i pristup informacijama (datoteke, baze podataka, GIS alati...)	Kompjuterska i internet pismenost, poznavanje relevantnih IT alata

3. Kompetencije i znanja potrebna za službu zaštite (nadzornici / čuvari / rendžeri)

KATEGORIJA RADA: PLANIRANJE I MENADŽMENT		
OBLAST RADA I SVRHA	OPIS ZADATAKA	OPIS POTREBNIH KOMPETENCIJA I ZNANJA
Upravljanje ljudskim resursima Svrha: Obezbeđivanje strateškog i planskog okvira za upravljanje zaštićenim područjima	Nadzor nad radom zaposlenih u Službi zaštite	Osnovne tehnike nadzora i motivacije, detalji poslova i zadataka koji se obavljaju
Finansijski menadžment Svrha: Obezbeđivanje da se zaštićena područja adekvatno finansiraju i obezbede resursima, kao i da se resursi efikasno raspoređeni i korišćeni	Prati i održava tok finansija, materijala i opreme potrebne za službu	Poznavanje osnovnih principa vođenja finansijskih podataka, inventara, procedure održavanja opreme
Administracija i izvještavanje Svrha: Uspostavljanje i sprovođenje procedura za upravljanje informacijama, dokumentovanje i izveštavanje	Vodi evidenciju rada	Poznavanje formata dokumenata i sistema njihove evidencije (djelovodnici i sl)
	Priprema izvještaje o radu	Poznaje formate izvještaja i zahtjeve za izvještavanjem
Komunikacija i saradnja Svrha: Izgradnja i korišćenje veština potrebnih za efikasnu komunikaciju i saradnju	Efektivno komunicira planove i rezultate rada	Komunikacione i prezentacione vještine

KATEGORIJA RADA: PRIMJENJENA ZAŠTITA

OBLAST RADA I SVRHA	OPIS ZADATAKA	OPIS POTREBNIH KOMPETENCIJA
Zaštita biodiverziteta Svrha: Obezbeđivanje održavanja ekoloških vrijednosti zaštićenih područja kroz upravljanje i praćenje vrsta, njihovih staništa, ekosistema i korišćenja prirodnih resursa	Prepoznaje i identifikuje glavne ekosisteme, staništa, biljne i životinjske vrste Parka	Poznaje biološke i ekološke karakteristike ciljanih vrsta i staništa
	Prepoznaje prijetnje po važnu floru i faunu i promjene i stanistima i populacijama	Poznavanje prijetnji, nultog stanja biodiverziteta
	Adekvatno bilježi zapaženo stanje i promjene na terenu	Vođenje zapisnika i partolnih listova, korištenje mapa i GPS-a, izvještavanje
	Pružna podršku programima istraživanja i monitoringa	Poznavanje ciljanih vrsta i staništa, monitoring protokola
	Prepoznaje i identifikuje glavne ekosisteme, staništa, biljne i životinjske vrste Parka	Poznaje biološke i ekološke karakteristike ciljanih vrsta i staništa
Sprovođenje zakona Svrha: Osigurati da se poštuju zakoni, propisi i prava koja utiču na zaštićena područja i biodiverzitet	Sprovodi nadzor nad prostorom Parka i operativne procedure (partoliranje, inspekcije, sakupljanje informacija i dokaza itd)	Poznavanje operativnih procedura, terenske vještine, vođenje zapisnika, izvještavanje
	Identifikuje nelegalne radnje i prijetnje po prirodu unutar Parka	Poznavanje nelegalnih aktivnosti, promjena u staništima i vrstama
	Komunicira sa lokalnim korisnicima prostora o pravilima, pravima i zakonima koji važe na teritoriji Parka	Poznavanje relevantne legislative, komunikacione vještine
	Procesuiru prestupnike unutar Parka	Sprovođenje pravnih procedura u skladu sa zakonima (privođenje, oduzimanje opreme, pisanje prijave...)
	Pružna podršku posebnim akcijama sprečavanja nelegalnih radnji unutar Parka	Relevantna legislativa, saaradnja sa drugim institucijama
	Adekvatno reaguje u slučaju fizičkih, verbalnih i neverbalnih napada i prijetnji i nenasilnih konflikata	Poznavanje relevantne legislative i operativnih procedura, tehnike rješavanja konflikata i komunikacione vještine
Lokalne zajednice i kultura Svrha: Uspostavljanje sistema upravljanja zaštićenim područjima koji zadovoljavaju potrebe i prava lokalnih zajednica	Komunicira sa lokalnim stanovništvom	Poznavanje lokalnih prilika, mentaliteta, tradicija, praksi, vještine komunikacije
	Učestvuje u programima saradnje i podrške lokalnim zajednicama	Poznavanje lokalnih prilika, mentaliteta, tradicija, praksi, vještine komunikacije

Turizam, rekreacija, posjećivanje Svrha: Pružanje ekološki i ekonomski održivih mogućnosti za turizam i rekreaciju u i oko zaštićenih područja	Održava i upravlja korištenjem turističke infrastrukture	Održavanje rampi, info punktova i slično, vještine komunikacije, interpretacije i prodaje
	Pružanje informacija i podrške posjetiocima	Vještine komunikacije i interpretacije, poznavanje bioloških, ekoloških, socijalnih, ekonomskih i drugih aspekata prostora
	Reagovanje prilikom nezgoda i hitnih slučajeva u kojima učestvuju posjetioci	Prva pomoć, procedure hitnih intervencija
Jačanje svijesti i edukacija	Pružanje osnovne informacije o Parku	Znanje različitih aspekata Parka, komunikacione vještine
Terenski rad Svrha: Pravilno i bezbedno izvođenje terenskog rada i praktičnih zadataka	Organizacija zaštite od požara	Procjena rizika od požara, principi prevencije i sprečavanja širenja požara, procedure djelovanja u slučaju požara
	Mapiranje u prostoru	Poznavanje topografskih mapa i GPS aparata, principi mapiranja
	Vrši intervencije u prostoru (kosenje, uklanjanje otpada, čišćenje korita rijeke...)	Adekvatno korištenje alata (kosilice, motorne sege, busilice...)
	Obilazak terena	Upravljanje vozilima i plovilima, prva pomoć, plivanje, korištenje opreme za komunikaciju
Tehnologija i IT vještine Svrha: Korišćenje tehnologije za podršku upravljanju zaštićenim područjima	Korišćenje audiovizuelne opreme (kamere, dronovi...)	Poznavanje opreme, čuvanje podataka, održavanje

